

University of Groningen

Leren is ondernemen – Draagvlak voor een vignet Leren Ondernemen?

Bakker, Jasper; de Jong, Sijbren

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bakker, J., & de Jong, S. (2006). *Leren is ondernemen – Draagvlak voor een vignet Leren Ondernemen?*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Leren is Ondernemen

Leren is Ondernemen

Draagvlak voor een vignet Leren Ondernemen?

Jasper Bakker
Sijbren de Jong

EC 170

Groningen, 2006

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Leren is Ondernemen – Draagvlak voor een vignet Leren Ondernemen?, Jasper Bakker en
Sijbren de Jong, Groningen: Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde (Publicatiereeks
Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde EC 170)
-Met literatuurlijst.

ISBN 90-5803-062-8

NUR 780

Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde RuG
Onderzoeksbureau en stageloket

Begeleiding: drs. E. Kamphuis
Betrokken maatschappelijke organisaties: SenterNovem, Provincie Groningen

Adres:
Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde
Coördinatoren: drs. E. Kamphuis en drs. F.J. Sijtsma
Secretariaat: H.W. Janssen
Postbus 800
9700 AV Groningen
Tel. 050-363 7182 / 3754 / 3810
Fax 050-363 3720
e-mail: ebwinkel@rug.nl
internet: www.rug.nl/wewi/eb

Copyright 2006 Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde, Rijksuniversiteit Groningen,
Groningen

Samenvatting

Het stimuleren van ondernemerschap in het onderwijs kampt met een aantal knelpunten: belang van ondernemerschap wordt in de onderwijscultuur onvoldoende ingezien en erkend, docenten zijn onvoldoende opgeleid in ondernemerschap en er is onvoldoende direct toepasbaar lesmateriaal voor ondernemerschapsvakken beschikbaar. De Staatssecretarissen van Onderwijs en Economische Zaken willen het ondernemerschap in het onderwijs stimuleren door onder andere opleidingen die hier goed in zijn een opleidingsvignet *Leren Ondernemen* te geven. Het vignet is van toepassing op opleidingen van onderwijsinstellingen uit het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs.

In dit rapport is een verkennend onderzoek uitgevoerd naar het draagvlak voor een dergelijk vignet bij het onderwijs en bedrijfsleven in de provincie Groningen. De focus van het onderzoek ligt op het Eemsdeltagebied, omdat men hier in het kader van het Missiedocument Arbeidsmarkt bezig is om bedrijfsleven en onderwijs beter op elkaar aan te sluiten, met als één van de specifieke doelstellingen het bevorderen van aandacht voor het ondernemerschap in het onderwijs.

Om het draagvlak voor een vignet te peilen heeft een aantal interviews plaatsgevonden met mensen uit het bedrijfsleven, de Rijksuniversiteit Groningen, onderwijsinstellingen en intermediaire organisaties. Daarnaast heeft een rondetafelgesprek plaatsgevonden met partijen die betrokken zijn bij het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta. Zowel bij de interviews als bij het rondetafelgesprek is specifiek aandacht besteed aan de eventuele meerwaarde van een dergelijk vignet, aan de criteria waaraan een dergelijk vignet zou moeten voldoen en aan de knelpunten zoals hiervoor zijn geformuleerd.

Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

Het vignet Leren ondernemen heeft als doel aandacht voor het ondernemerschap in het onderwijs te bevorderen. Het vignet bestaat uit vier deelcertificaten/criteria:

1. ondernemer voor de klas;
2. ondernemerschap in het curriculum;
3. ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten;
4. ondernemersopdrachten voor docenten.

De geconstateerde knelpunten die ondernemerschap in het onderwijs belemmeren: (1) docenten die onvoldoende zijn opgeleid in ondernemerschap en (2) een onderwijscultuur die het belang van ondernemerschap onvoldoende inziet en erkent worden door de meeste respondenten onderschreven.

Als oplossing voor het eerste knelpunt is men vooral enthousiast over criterium 4, als dat wordt ingevuld als docentenstages, omdat docentenstages docenten in staat stellen praktijkkennis op te doen en hun achterstand hierin weg te werken, waardoor de theorie beter aansluit op de praktijk. Dit criterium heeft ook meerwaarde voor het bedrijfsleven als het inhoudt dat de tijd die bedrijven besteden aan de invulling van het vignet via bijvoorbeeld ondernemer voor de klas wordt gecompenseerd door docenten die opdrachten voor hen gaan doen. Tot op zekere hoogte geldt dit ook voor criterium 3, ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten, al is hier het afbreukrisico groter. Afbreukrisico doet zich voor als leerlingen/studenten die voor ondernemers opdrachten vervullen dit niet op de goede wijze doen, waardoor schade voor de ondernemer kan optreden.

Ook het tweede knelpunt wordt bevestigd door de meeste respondenten, al zijn de meningen hierover meer verdeeld, omdat er steeds meer initiatieven ontstaan tussen onderwijs en bedrijfsleven om de samenwerking te stimuleren. Zowel het middelbaar onderwijs als de universiteit besteden op verschillende manieren aandacht aan ondernemerschap. Al zien de respondenten van de universiteit leren ondernemen eerder als een taak van het HBO dan als een taak van de universiteit.

Het vignet zoals dat nu is vormgegeven: laagdrempelig en dezelfde criteria voor alle onderwijstypen, kan echter op weinig enthousiasme rekenen onder de respondenten om een aantal redenen:

- Laagdrempeligheid: het vignet levert alleen meerwaarde voor bedrijfsleven en onderwijs als het een bepaalde kwaliteit garandeert. Is dit niet het geval dan is slechts sprake van

een zoveelste keurmerk dat wordt toegevoegd aan het al bestaande woud van keurmerken. De laagdrempeligheid van het vignet en de te algemeen geformuleerde criteria lijken hier haaks op te staan. Hoewel laagdrempeligheid op zich wordt toegejuicht, mag dit niet ten koste gaan van de kwaliteit.

- Criteria: de huidige criteria zijn te algemeen geformuleerd, waardoor deze geen recht doen aan de verschillende rollen die ondernemerschap bij verschillende onderwijstypen spelen en aan de verschillen in onderwijsniveaus. Ook zet men vraagtekens bij de bewaking, operationalisering (kwantificering) en toetsing van de criteria.
- Definitie van ondernemerschap: uit de interviews kwam naar voren dat er geen éénduidige definitie van ondernemerschap bestaat. Ook de criteria op de website ‘leren ondernemen’ geven hier geen uitsluitsel over. Onduidelijk is daardoor of opleidingen met een vignet studenten/leerlingen leveren die over competenties beschikken om een eigen bedrijf te runnen (is ondernemerschap) of over vaardigheden om innovatieve ideeën te ontwikkelen en implementeren (is entrepreneurship) en dus ook in loondienst werkzaam kunnen zijn.

Aanbevelingen

Om draagvlak te verkrijgen onder onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven dient het vignet minimaal aan de volgende eisen te voldoen:

- onderscheidend te werken
- te differentiëren naar opleidingstype en opleidingsniveau
- de status van een kwaliteitslabel te hebben
- niet-verplicht zijn.

Daarnaast kan de meerwaarde worden vergroot als het vignet¹:

- *persoonsgebonden* is: een vignet dat aansluit op de toenemende tendens in het onderwijs om de doelen van de curricula te formuleren in termen van competenties in plaats van in termen van een set van leerdoelen en vaardigheden dient persoonsgebonden te zijn, mede omdat competentiegericht onderwijs een vorm van onderwijs is die focust op zelfverwerving door de studenten². Het vignet wordt dan toegekend op basis van de individuele portfolio van een student. Afhankelijk van het traject dat een student gevolgd heeft en over welke ondernemerschapskwaliteiten een student beschikt, kan hij/zij het

¹ De verwachting is dat de meerwaarde van het vignet het grootst zal zijn voor opleidingen die niet vanzelfsprekend aandacht besteden aan ondernemerschap, zoals bijvoorbeeld rechten of het algemeen voortgezet onderwijs.

² Competent handelen is het in staat zijn om bewust de geëigende kennis, vaardigheden en attitudes in te zetten op het juiste moment in authentieke situaties.

vignet toegekend krijgen. Om het vignet te behouden moet de student na zijn afstuderen eens in de zoveel tijd 'op herhaling'.

- *Criteria opstellen in samenspraak met bedrijfsleven:* om meerwaarde voor het bedrijfsleven te creëren is het noodzakelijk om het bedrijfsleven bij het opstellen van de criteria en definiëring van het begrip ondernemerschap te betrekken. De behoeften vanuit het bedrijfsleven moeten dus terug te vinden zijn in de criteria. Zo werd bijvoorbeeld het organiseren van masterclasses bedrijfsopvolging als behoefte genoemd in het kader van de toenemende problematiek met betrekking tot bedrijfsopvolging.
- *Operationalisering criteria:* bij de operationalisering van de criteria moet ook de hoeveel tijd die een opleiding besteedt aan ondernemerschap en de wijze waarop tot uitdrukking komen. Daarnaast kan meer specifiek aandacht worden besteed aan het lopen van risico bij het ondernemerschap, de schaduwzijde van ondernemerschap en het juist inschatten van de kansen van een ondernemingsplan.

Inhoudsopgave

Samenvatting	v
Conclusies en aanbevelingen.....	vii
Conclusies	vii
Aanbevelingen	viii
Hoofdstuk 1 Inleiding	1
Hoofdstuk 2 Partnership Leren Ondernemen	5
2.1 Ondernemerschap	5
2.2 Intermezzo: de hybride universiteit?	7
2.3 Knelpunten	8
2.4 Vignet Leren Ondernemen	9
Hoofdstuk 3 Vignet op universitair niveau.....	11
3.1 Faculteit Bedrijfskunde	11
3.2 Faculteit der Economische Wetenschappen	12
3.3 Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen	14
3.4 Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen	15
3.5 Criteria	16
Hoofdstuk 4 Onderwijsinstellingen (niet-universitair).....	19
4.1 Ommelander College	19
4.2 Fivelcollege	21
4.3 Noorderpoortcollege	22
Hoofdstuk 5 Intermediaire organisaties	25
5.1 De Regioraad Noord Groningen	25
5.2 CWI Delfzijl	27
Hoofdstuk 6 Bedrijfsleven.....	29
6.1 Koninklijke Metaalunie	29
6.2 Rabobank-Noord Groningen	31
6.3 Gasunie	33
6.4 Akzo Nobel Base Chemicals	33
6.5 Vereniging Samenwerkende Bedrijven Eemsmond (SBE)	34
6.6 Heuvelman Ibis B.V.	34
Hoofdstuk 7 Wisselwerking	37
7.1 Marktwerving	37
7.2 Knelpunten	38
7.3 Conclusie	40
Hoofdstuk 8 Draagvlak en meerwaarde	41
8.1 Hoger onderwijs	41
8.2 Middelbaar (beroeps)onderwijs	42
8.3 Intermediaire organisaties en bedrijven	43
Literatuurlijst.....	45
Bijlage 1 Indicatoren voor de certificaten (in vraagvorm).....	47
Bijlage 2 Schema interviews.....	51
Bijlage 3 Verslag bijeenkomst 9 februari (Gemeente Delfzijl)	53

Hoofdstuk 1 Inleiding

Staatssecretaris van Onderwijs, Mark Rutte en staatssecretaris van Economische Zaken, Karien van Gennip, willen graag het ondernemerschap in het onderwijs stimuleren. Opleidingen die hier goed in zijn zouden dan een opleidingsvignet *Leren Ondernemen* kunnen krijgen. Het vignet is van toepassing op opleidingen van onderwijsinstellingen uit het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs³. De vraag is of het onderwijs en bedrijfsleven belang hebben bij een dergelijk vignet en waar een opleiding aan moet voldoen om het vignet te ‘verdienen’.

Het vignet Leren Ondernemen is een initiatief van het partnership Leren Ondernemen. Het partnership is een krachtenbundeling van partijen actief op het gebied van ondernemerschap en onderwijs. De aanleiding tot het oprichten van het partnership is de behoefte om ondernemerschap in het gehele onderwijs (van basis- tot en met wetenschappelijk onderwijs) te stimuleren en te verankeren. Niet alleen scholen moeten worden gemobiliseerd, maar ook ondernemers moeten worden geprikkeld om relaties aan te gaan met onderwijsinstellingen. Ondernemers kunnen op die manier studenten de kans geven om in de praktijk ondernemerskwaliteiten te stimuleren. Om die reden ontstond behoefte aan een landelijk platform met betrekking tot ondernemerschap en onderwijs: het partnership Leren Ondernemen. Het partnership Leren Ondernemen is ontstaan vanuit de ministeries van Economische Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zij hebben contact gezocht met de overige partners en hen gevraagd aan het partnership deel te nemen. SenterNovem⁴ draagt zorg voor de uitvoering van het partnership (www.lerenondernemen.nl, 2006).

In het kader van het partnership voert SenterNovem, in samenwerking met externen, vier pilots uit om het draagvlak en de haalbaarheid van het vignet Leren Ondernemen te onderzoeken. De pilots kregen gestalte in de vorm van inventarisatieonderzoeken. Eén van de pilots is uitgevoerd in de provincie Groningen met de focus op het Eemsdeltagebied. Deze focus valt mede te verklaren door het in juli 2005 vastgestelde Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta. Dit dient als basis om in algemene zin bedrijfsleven en onderwijs beter met elkaar te laten matchen. Eén van de specifieke doelstellingen hierbij is het bevorderen van aandacht voor het ondernemerschap in het onderwijs. De onderwijsinstellingen, het georganiseerde bedrijfsleven in het Eemsdeltagebied, het CWI, de gemeenten Eemmond, Delfzijl en Appingedam en de provincie Groningen onderschrijven deze doelstelling. De

³ Middelbare scholen konden tijdens het schrijven van dit rapport het vignet niet aanvragen.

⁴ SenterNovem is op 1 mei 2004 ontstaan uit de fusie tussen Senter en Novem, twee agentschappen van het Ministerie van Economische Zaken.

wetenschapswinkel Economie en Bedrijfskunde van de RUG heeft deze pilot uitgevoerd in opdracht van de provincie Groningen en SenterNovem.

Column

De 'ondernemende' school

Laat u binnenkort een gedeelte van uw productiewerkzaamheden uitvoeren door een school of universiteit? Is dit toekomstmuziek of een luchtkasteel? Onlangs stelden twee studenten van de wetenschapswinkel van de Rijksuniversiteit Groningen mij enkele vragen hierover. Zij onderzoeken of het haalbaar is om middelbare scholen, hogescholen en universiteiten 'op basis van bewezen prestatie' een Vignet Leren Ondernemen toe te kennen. Dit vignet moeten onderwijsinstellingen verdienen. Dat kunnen ze realiseren door ondernemers gastlessen te laten geven, ondernemen als vak in het lesprogramma aan te bieden en door zowel de studenten als docenten opdrachten te laten uitvoeren voor het bedrijfsleven.

De uitkomst van het onderzoek ken ik nog niet. Maar volgens mij sluit het initiatief goed aan bij de initiatieven van de Metaalunie op het gebied van onderwijs en scholing: het OpleidingsBedrijf Metaal (OBM). Ook sluit het aan bij de tendens dat meer scholen de waarde inzien van praktijkleren. Leerlingen spelen dan bijvoorbeeld bedrijfsactiviteiten na.

Met het vignet Leren Ondernemen gaat de samenwerking verder. U zou zelfs (een deel van) uw productie aan een school kunnen uitbesteden. Of de school een deel van uw productie laten verkopen, het personeelswerk laten uitvoeren of een innovatie in uw bedrijf ter hand laten nemen. In ieder geval zoekt de overheid naar nieuwe samenwerkingsvormen met het bedrijfsleven waaraan duidelijke voorwaarden worden gesteld. (Het vignet is twee jaar geldig en moet steeds opnieuw verdiend worden.)

Met deze ontwikkeling kunnen wij als ondernemers mogelijk structureel ons voordeel doen. Mits ze goed wordt begeleid en niet vergezeld gaat van administratieve rompslomp. Er is zeker ook een rol weggelegd voor onze OBM's. Wij zijn op weg naar een nieuwe ondernemersmentaliteit op de scholen en universiteiten.

Henk Gerber, district Noord Koninklijke Metaalunie
in: Vraag en Aanbod, 16 februari 2006, jaargang 109.

Probleemstelling

De doelstelling van dit onderzoek is het inventariseren van behoeften en gedachten ten aanzien van ondernemerschap vanuit het onderwijs alsook het bedrijfsleven teneinde te kunnen bepalen of er draagvlak bestaat voor een vignet Leren Ondernemen. Hieruit kunnen dan concrete aanbevelingen volgen om het vignet verder vorm te geven. De volgende vragen hebben als leidraad gediend voor de uitvoering van het onderzoek:

1. Is er draagvlak in het onderwijsveld voor een dergelijk vignet?
2. Wat zijn de succes- en faalfactoren van de organisatie van een dergelijk vignet?
3. Hoe zouden praktische tools er uit moeten zien om het concept van het vignet te vertalen naar de praktijk?

Werkwijze

Om deze vragen te beantwoorden zijn de volgende stappen ondernomen:

1. Om meer inzicht te krijgen in het begrip ondernemerschap zijn de volgende experts geïnterviewd op het gebied van ondernemerschap: drs. R.J.A.G. ten Cate (mede)oprichter van De Ondernemers B.V. en De Bovenkamer van Nederland; dr. M. Driessen oprichter Entrepreneur Consultancy B.V. en prof. dr. P.S. Zwart, bijzonder hoogleraar Small Business and Entrepreneurship. Voor de resultaten zie hoofdstuk 1.
2. Vervolgens is het draagvlak voor een vignet Leren Ondernemen gepeild bij de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) door verschillende personen te interviewen die verantwoordelijk zijn voor opleidingen bij de RUG waarin ondernemerschap een rol speelt. Dit zijn drs. F.J.P.M. Rutten (vice-decaan Faculteit Bedrijfskunde), prof. dr. P.S. Zwart (opleidingsdirecteur Small Business and Entrepreneurship), prof.dr. C.G.M. Sterks (vice-decaan Faculteit Economische Wetenschappen), drs. A.J. Abma, (docent/stagecoördinator bij de M-variant 'Bèta, Beleid en Bedrijf', Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen), drs. A. Edzes (docent vakgroep sociologie, Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen en onderzoeker Centrum voor Arbeid en Beleid). De resultaten zijn te vinden in hoofdstuk 2.
3. Het draagvlak onder onderwijsinstellingen is getoetst door de verantwoordelijke personen te interviewen van de onderwijsinstellingen die betrokken zijn bij het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta: S. de Groot (rector Ommelander College), G.K. Slagter (rector Fivelcollege) en S. Helfrich (sectordirecteur Horeca, Toerisme en Voeding, Noorderpoortcollege). Hoewel middelbare scholen op dit moment het vignet (nog) niet kunnen aanvragen zijn zij wel geïnterviewd, omdat het pilot tot doel heeft het draagvlak te inventariseren en het heel goed mogelijk is dat onder middelbare scholen belangstelling bestaat voor een dergelijk vignet. Bovendien leveren middelbare scholen de studenten af, die eventueel een vervolgopleiding gaan volgen met een vignet Leren Ondernemen. Zie voor de resultaten hoofdstuk 3.

4. Vervolgens is het draagvlak getoetst onder intermediaire organisaties en het bedrijfsleven. Ook hier ligt weer het accent op organisaties en bedrijven die betrokken zijn bij het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta. Van de intermediaire organisaties zijn dit: M. Verhek (beleidsmedewerker Regioraad Noord Groningen) en G. van der Veen (vestigingsmanager CWI Delfzijl.). Van de bedrijven zijn geïnterviewd: H. Gerber (regiosecretaris district Noord Koninklijke Metaalunie), F. Musters (directeur Rabobank-Noord Groningen), mevr. P. van Wees (opleidingsadviseur en stage- en afstudeercoördinator Gasunie), mevr. A. Jonkman (personeelschef Akzo Nobel Base Chemicals), mevr. J.D. Kimkes (algemeen secretaris Stichting Samenwerkende Bedrijven Eemsmond, SBE) en J. Bolt (bedrijfsbureau Heuvelman Ibis B.V). De resultaten van de interviews met de intermediaire organisaties zijn te vinden in hoofdstuk 4 en die met de bedrijven in hoofdstuk 5.
5. Rondetafelgesprek, georganiseerd door de provincie Groningen, op 9 februari 2006 met partijen betrokken bij het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta. Tijdens dit rondetafelgesprek is het pilotproject toegelicht en gediscussieerd over het vignet aan de hand van stellingen. De resultaten van het rondetafelgesprek zijn verwerkt in de hoofdstukken 3 tot en met 5 (voor een verslag zie bijlage 3 en voor een lijst met alle geïnterviewde personen bijlage 2).

De pilot heeft een verkennend karakter en de interviews zijn niet generaliseerbaar, maar ze geven wel een indicatie voor het draagvlak en ideeën over hoe vignet al dan niet vormgegeven kan worden. De conclusies en de aanbevelingen die naar aanleiding van de interviews zijn geformuleerd zijn voor in het rapport (zie de gele pagina's) te vinden.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de maanden januari en februari van 2006 (voor de tijdstippen van de interviews, zie bijlage 2).

Hoofdstuk 2 Partnership Leren Ondernemen

Zoals in de inleiding is vermeld is de aanleiding voor het partnership de behoefte aan stimulering en verankering van ondernemerschap in het gehele, van basis- tot en met wetenschappelijk, onderwijs. In dit hoofdstuk zal een indruk worden gegeven van wat zoal onder ondernemerschap wordt verstaan. Verder zullen marktwerking in het hoger onderwijs en de knelpunten die hierbij van belang zijn aan bod komen. Afgesloten wordt met een uiteenzetting van het vignet Leren Ondernemen en de aanvraagprocedure.

2.1 Ondernemerschap

Volgens het partnership is ondernemerschap belangrijk omdat een ondernemende houding leidt tot het verleggen van grenzen en het creëren van kansen. In het onderwijs zou ondernemerschap moeten worden gestimuleerd door iedere jongere in contact te laten komen met ondernemerschap. Met het partnership Leren Ondernemen willen de ministeries van Economische Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen bereiken dat ondernemerschap onder jongeren wordt gestimuleerd door het een permanente plaats te geven in de gehele onderwijskolom in Nederland. Een nauwere aansluiting tussen het onderwijs en de praktijk van het zelfstandig ondernemerschap is hiervoor noodzakelijk. In de ogen van het partnership zou de ondernemer meer voor de klas moeten staan, terwijl de student en docent meer ondernemers zouden moeten bezoeken (www.lerenondernemen.nl, 2006). Maar wat is nu ondernemerschap?

Ondernemerschap levert een grote bijdrage aan de (productiviteit)groei en de innovatiekracht van de economie. Volgens Zwart, bijzonder hoogleraar Small Business en Entrepreneurship en opleidingsdirecteur van de afstudeervariant Small Business and Entrepreneurship van de Faculteit Bedrijfskunde van de RUG, is ondernemerschap niet hetzelfde als entrepreneurship, maar wordt het vaak als zodanig vertaald. Ondernemerschap heeft meer een insteek van leidinggeven, managen, terwijl entrepreneurship een meer innovatief karakter heeft. Het gaat hierbij om het durven, kansen zien (zowel binnen bestaande als nieuwe bedrijven), vernieuwing en opstarten. Entrepreneurship en ondernemerschap zijn sterk verbonden met risico. Ondernemerschap wordt volgens Zwart gedefinieerd als het voor eigen risico runnen van een bedrijf en het uitvoeren van de hierbij behorende werkzaamheden (Zwart, 2006).

Volgens Ten Cate, medeoprichter van De Ondernemers B.V. en De Bovenkamer van Nederland te Assen, is het soort ondernemerschap waar 'Den Haag' in geïnteresseerd is, het ontwikkelen van marktrelevante producten/processen welke een meerwaarde opleveren voor (delen van) de economie of de wereld. Een vereiste hiervoor is dat een ondernemer echt

waarde moet toevoegen. Maar ondernemen is ook iemand blij maken, het is een manier van kijken, van kansen en risico's zien en nemen. Ondernemen is dus kortweg gewoon doen! Daarnaast is ondernemerschap niet beperkt tot tastbare producten, succesvol een Internet bedrijf runnen is per slot van rekening ook ondernemend (Ten Cate, 2006).

Echter, wat maakt iemand tot een ondernemer? Volgens Driessen (oprichter Entrepreneur Consultancy B.V.) bestaat ondernemerscompetentie uit een combinatie van vier factoren: motivatie, persoonskenmerken, kwaliteiten en voldoende kennis om het bedrijf in de lucht te houden (www.ondernemersplein.nl, 2005). Volgens Ten Cate hangt ondernemerschap af van: kennis, kunde/ervaring en attitude. Ondernemerschap is daarom in zekere mate aan te leren. Kennis is volgens hem eenvoudig verkrijgbaar via gecodificeerde kennis (boeken, documentatie). Kunde/ervaring is volgens Ten Cate niks meer dan handigheid ontwikkelen. Zijn bedrijf stimuleert dit door middel van coaching van werknemers binnen een bedrijf, welke een eigen bedrijf binnen het moederbedrijf runnen, het zogeheten intrapreneurship. Een attitude is moeilijk te beïnvloeden, maar mogelijk op twee manieren: voorbeelden tijdens de jeugd (bijvoorbeeld: vader met eigen bedrijf) en shocktherapie (shake up)⁵. (Ten Cate, 2006).

Het ondernemersklimaat in Nederland is volgens Ten Cate teveel gericht op het voorkomen van falen (bijvoorbeeld: failliet gaan), maar aan de andere kant mag je als ondernemer ook weer niet te goed zijn in wat je doet. Er heerst in Nederland met andere woorden niet een soort 'prestatieklimaat' waarin goed presteren wordt beloond en mislukkingen als leerprocessen worden gezien. Daarnaast zijn er veel belemmeringen in de Nederlandse economie. Te denken valt aan vakbonden, overleg, subsidies, regels; allemaal drempels die overwonnen moeten worden (Ten Cate, 2006).

Volgens een onderzoek van het ministerie van Economische Zaken (2002) blijkt dat veel onderwijsinstellingen de cultuur en het klimaat om te ondernemen relatief slecht ontwikkelen en stimuleren in vergelijking met andere landen. Ongeveer 60 à 70 procent van de starters gaf bijvoorbeeld aan dat hun opleiding niet had bijgedragen aan het aanleren van een ondernemende houding en slechts 9 procent van de HBO- en WO-studenten was van plan na de opleiding een eigen onderneming te beginnen. Meer aandacht voor ondernemerschap zou het onderwijs ook aantrekkelijker kunnen maken en de uitval van studenten kunnen verminderen, in het bijzonder in het VMBO en MBO.

⁵ Met shocktherapie/shake up bedoelt Ten Cate zittingen met meerdere personen van een bedrijf, waar kort en krachtig uit de doeken wordt gedaan wat ondernemen inhoudt en wat het voor voordelen biedt op persoonlijk en bedrijfsniveau. Het doel hiervan is om de betrokken personen enthousiast te maken over het onderwerp, in het bijzonder de personen die over ondernemerskwaliteiten beschikken. Hiermee wordt het ook mogelijk om 'het kaf van het koren' te scheiden. Niet iedereen heeft evenveel affiniteit met het ondernemen en dus kan niet iedereen hier even goed mee uit de voeten. Via dergelijke sessies trachten Ten Cate en zijn partner dit uit te filteren.

2.2 Intermezzo: de hybride universiteit?

Ondernemerschap in het onderwijs kan worden gezien als onderdeel van een breder maatschappelijk en politiek thema. Namelijk die van de verhouding tussen overheid en markt. Het domein van het hoger onderwijs wordt ook beïnvloed door de verschuivingen in de verhouding tussen overheid en markt. Het klassieke model van de universiteit als een exclusieve overheidsgestuurde organisatie maakt plaats voor een praktijk waarin naast de overheidssturing ook het marktmechanisme gebaseerd op de wetten van vraag en aanbod functioneert. De universitaire organisatie krijgt daarmee een duidelijk hybride karakter. Deze ontwikkelingen zijn niet onomstreden. Zeker in het domein van het hoger onderwijs stuit de intrede van de markt op een veelheid van problemen, controversen en felle emoties (Mouwen et al, 2000).

“De markt” is tegenwoordig bijna niet meer weg te denken uit de universiteit. Onder “de markt” wordt financiering vanuit de private sector verstaan. Ongeveer 25 jaar geleden kwam minder dan 5 procent van het universitaire budget uit de markt, tegenwoordig tenminste 25 procent. Illustratief is tegenwoordig ook de invloed van de door oud universitaire studenten en oud universiteitsmedewerkers met hun kennis gestarte bedrijven op de economie van een stad of regio (spin-offs). Daarnaast is de impact van bedrijven die primair vanwege bij de universiteit aanwezige kennis besluiten om zich in een stad of regio te vestigen (spinn-ons) van belang (Oosterhaven, 2005). De structuren waarbinnen de universiteit werkt, worden op onderdelen aangepast, maar zijn nog steeds geënt op traditionele concepten. De universiteit staat op een keerpunt. Zowel voor de overheid als de universiteiten zelf is het onvermijdelijk standpunten te bepalen ten opzichte van deze ontwikkelingen (Mouwen et al, 2000).

Een van de onderdelen van de discussies over de toekomst van de universiteit, betreft de aard van de academische vorming respectievelijk de aard van het wetenschappelijk onderzoek. Wanneer dit wordt toegespitst op onderwijs, staan aan de ene kant degenen die stellig beweren dat academische vorming tegenwoordig ook, of zelfs vooral, praktijk- en oplossingsgericht moet zijn (‘aansluiten bij de behoefte op de arbeidsmarkt naar concrete kennis en vaardigheden van afgestudeerden’). Volgens aanhangers van deze stroming past dit ook binnen de Wet Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (WHW). Deze geeft namelijk aan dat overdracht van kennis aan de maatschappij één van de kerntaken is van een universiteit (Veenhoven et al, 2004). Aan de andere kant van het spectrum staan degenen die pleiten voor een klassieke academische vorming die in eerste instantie gericht moet zijn op een algemene academische houding, los van de specifieke inhoud van de leerstof. Deze tegenstelling komt vooral terug bij wetenschappelijk onderzoek. Moet dit aantoonbaar nuttig zijn (‘maatschappelijk relevant’) of moet dit zich vooral vrij op bepaalde door onderzoekers zelf gekozen ‘fundamentele vragen’ richten? De voorstanders van de ‘nuttigheid’ noemen de *dynamiek die de markt genereert voor het wetenschappelijke bedrijf* alsook de interessante

toepassingsmogelijkheden van theoretische concepten in de praktijk. De tegenstanders hiervan zijn meer voor een gepaste ‘wetenschappelijke afstand’. Zij wijzen erop dat de introductie van de markt naar hun idee *academische waarden* te grabbel gegooid worden en op den duur verder zullen verwateren. De kwaliteit is naar hun mening hierdoor ook aan een verslechtering onderhevig (Mouwen et al, 2000).

De discussie over de intrede van de markt in de universiteit wordt beïnvloed door de mogelijke consequenties van de *afhankelijkheid* van financiering van de markt tegenover overheidsfinanciering. Tegenstanders van markwerking schakelen veelal *financiële afhankelijkheid* van de markt gelijk met een verlies aan *academische onafhankelijkheid* in keuze en uitvoering van onderwijs en, sterker nog, onderzoek. Door (de noodzaak) zelf geld te werven voor het eigen voortbestaan wordt, vanuit deze visie, het algemene belang van het wetenschappelijke werk ingeruild tegen de belangen van de markt. Anderen waarderen juist de marktgerichtheid positief: marktgerichtheid zou onafhankelijkheid en prestige bevorderen. Meer markwerking leidt in deze gedachtegang ook tot een bevrijding van overheidsbemoeienis die in onderwijs en onderzoek voor een gebrek aan creativiteit en initiatief zorgt (Mouwen et al, 2000).

Deze wijze van stellingname zal niet gemakkelijk tot oplossingen leiden. Zo wordt in de discussie over de aard van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek voorbijgegaan aan het feit dat wetenschappelijk onderzoek voor een deel fundamenteel en voor een deel toegepast zou kunnen zijn. De stellingnamen worden ingenomen op basis van vooropgezette, tamelijk *extreme* beelden van de universiteit. Deze zien niet in dat de universiteit zelf continu van karakter verandert. Daarmee kunnen zij geen echte basis voor een oplossing vormen. De keus voor een werkelijk hybride universiteit betekent in de ogen van Mouwen et al een keus voor een universiteit waarbij klassieke taakelementen en marktelementen op een gelijkwaardige manier geïntegreerd zijn. De klassieke kerntaken van de universiteit (initieel wetenschappelijk onderwijs en fundamenteel wetenschappelijk onderzoek) dienen hiermee dan ook te worden uitgebreid met marktgerichte kerntaken op het gebied van postinitieel wetenschappelijk onderwijs en toegepast wetenschappelijk onderzoek (Mouwen et al, 2000).

2.3 Knelpunten

Het intermezzo over de hybride universiteit gaf al aan dat een nauwere samenwerking tussen (hoger) onderwijs en bedrijfsleven niet zonder problemen gaat. Naast de genoemde knelpunten op universitair niveau zijn er volgens het ministerie van Economische Zaken (2004) de volgende obstakels die het realiseren van een brede toepassing van ondernemerschap bij onderwijsinstellingen belemmeren:

- De cultuur in het onderwijs: het belang van ondernemerschap wordt onvoldoende ingezien en erkend.
- Docenten zijn onvoldoende opgeleid in ondernemerschap.
- Er is onvoldoende direct toepasbaar lesmateriaal voor ondernemerschapsvakken beschikbaar.
- En als het simpelweg niet in de eindtermen/leerdoelen staat⁶.

Een manier om ondernemerschap binnen het onderwijs te stimuleren en onder de aandacht te brengen alsook om beide beter op elkaar aan te laten sluiten is het eerder genoemde ‘vignet Leren Ondernemen’.

2.4 Vignet Leren Ondernemen

Het vignet Leren Ondernemen heeft als doel aandacht voor het ondernemerschap in het onderwijs – zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin – te bevorderen. Het is van toepassing op het middelbaar beroepsonderwijs; het hoger beroepsonderwijs; en het universitair onderwijs. Het vignet bestaat uit vier certificaten c.q. criteria:

- ondernemer voor de klas;
- ondernemerschap in het curriculum;
- ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten;
- en het certificaat Ondernemersopdrachten voor docenten (www.lerenondernemen.nl, 2006).

De bijbehorende indicatoren voor de certificaten (in vraagvorm) zijn te vinden in bijlage 1.

Met het behalen van de vier certificaten krijgt een onderwijsinstelling het vignet Leren Ondernemen. De volgorde waarin de vier certificaten behaald worden staat niet vast. De certificaten en het vignet worden verstrekt door SenterNovem.

Het vignet laat zien dat de onderwijsinstelling ondernemerschap bij de studenten en scholieren actief stimuleert (Ministerie van Economische Zaken, 2005).

In hoeverre onderwijs en bedrijfsleven op een dergelijk vignet zitten te wachten komt in hoofdstuk 2 tot met 5 aan de orde.

⁶ Dit laatste knelpunt is niet expliciet door het min. van EZ genoemd. Het sluit wel aan bij het eerste knelpunt.

Hoofdstuk 3 Vignet op universitair niveau

Teneinde te inventariseren of op universitair niveau draagvlak bestaat voor een vignet Leren Ondernemen zijn interviews afgenomen met personen die betrokken zijn bij opleidingen die te maken hebben met ondernemerschap. Binnen de Faculteit Bedrijfskunde is dit in het bijzonder het traject Small Business and Entrepreneurship, waarin ondernemerschap een prominente rol speelt, maar natuurlijk ook de opleiding Bedrijfskunde zelf. De opleiding Economie schenkt minder specifiek aandacht aan ondernemerschap, maar toch speelt het wel een rol binnen de opleiding en de verschillende richtingen. Ook zijn in het verleden initiatieven gestart om ondernemerschap een prominentere rol binnen economie toe te dienen. Naast deze meer ondernemende opleidingen zijn er ook opleidingen waarvan minder snel verwacht mag worden dat ondernemerschap een rol speelt. Hierbij is de blik gericht op de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen en hierbinnen meer specifiek het traject Bèta, Beleid en Bedrijf waarin getracht wordt om studenten van deze faculteit meer bekend te maken met ondernemerschap. Tot slot is gekeken naar de rol van ondernemerschap binnen de Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen.

3.1 Faculteit Bedrijfskunde

Zoals te verwachten valt, neemt ondernemerschap een prominente plaats in in het curriculum van het traject Small Business and Entrepreneurship. Maar, de opleiding leidt studenten niet per definitie op tot ondernemers. Wel wordt de kennis hiervoor aangereikt, samen met een pakket vaardigheden. Echter, de eigenschappen van een student bepalen in sterke mate of men ondernemer gaat worden. Aangezien persoonseigenschappen nauwelijks aan verandering onderhevig zijn, zijn persoonseigenschappen sterk bepalend voor hoe ondernemend een persoon is, aldus opleidingsdirecteur Small Business and Entrepreneurship, Zwart (Zwart, 2006).

De opleiding Small Business and Entrepreneurship biedt studenten de kans een praktijkopdracht te doen binnen het curriculum. Een dergelijke opdracht kan zowel een meer theoretische, als een praktische inslag hebben. Daarnaast is het zeer gebruikelijk dat ondernemers uit de praktijk een gastcollege komen geven teneinde de theorie te linken aan de praktijk. Deze gastsprekers komen vaak uit het eigen netwerk van de docenten. Ondernemersopdrachten voor docenten zijn binnen de opleiding van minder belang. Alleen relevante opdrachten worden aangenomen en mogelijk samen met studenten uitgevoerd. Echter, docenten blijven in de eerste plaats docenten en zijn geen ondernemers (Zwart, 2006).

Gezien de aard van de opleiding Small Business and Entrepreneurship ziet Zwart weinig in een vignet Leren Ondernemen. De opleiding is namelijk in zichzelf al onderscheidend genoeg. Hij zou het liever breder zien; als bijvoorbeeld een vignet voor een gehele faculteit (Zwart, 2006).

Rutten, vice-decaan van de Faculteit Bedrijfskunde beschouwt het initiatief van een vignet Leren Ondernemen als een leuk idee maar het moet geen doel op zich worden. Het kan wel als middel dienen voor het stimuleren van ondernemerschap. Een vignet kan een mooie prikkel zijn om het ondernemerschap binnen opleidingen aan te sporen, echter, het moet een niet te zwaar karakter krijgen in die zin, dat het vignet verplicht is. Rutten wijst daarnaast op de onderscheidende werking die van het hebben van een vignet uit kan gaan. Dit is vooral relevant voor opleidingen die niet onmiddellijk met ondernemerschap geassocieerd worden. Rutten's Faculteit Bedrijfskunde is direct verbonden met het begrip ondernemerschap en hoeft daarom niet trots te zijn op het behalen van een dergelijk vignet. Er is in het geval van Bedrijfskunde nauwelijks sprake van een toegevoegde waarde. Een vignet Leren Ondernemen kan hooguit fungeren als toevoeging aan bijvoorbeeld het kwaliteitskeurmerk van een nationale of internationale accreditatie. Rutten opteert dan wel voor een langere geldigheidsduur van drie of vier jaar in plaats van de twee jaar die er voor staat, dit omwille van het werk dat er voor verzet moet worden. Daar wil je niet om de twee jaar mee te maken krijgen. Hiernaast is Rutten van mening dat het vignet een stimulerende werking zou kunnen hebben op het promoten van ondernemerschap, echter, andere stimulansen als bijvoorbeeld subsidies en vrijstellingen zouden moeten blijven bestaan. Het gehele pakket aan maatregelen zou het aantal jonge starters in Nederland kunnen doen toenemen (Rutten, 2006).

3.2 Faculteit der Economische Wetenschappen

Sterks, de vice-decaan van de Faculteit der Economische Wetenschappen is van mening dat het invoeren van een vignet Leren Ondernemen op facultair niveau lastig is. Binnen de faculteit bestaat geen facultair beleid ten aanzien van ondernemerschap. Per vak wordt bekeken door de aangewezen docenten of het gezien het vakgebied relevant is om aandacht te schenken aan ondernemerschap. Indien het relevant is wordt er gebruik gemaakt van ondernemersopdrachten en gastcolleges. Het vak binnen Economie dat hiervan een voorbeeld is, is 'management en organisatie'. De specifieke onderdelen als 'ondernemer voor de klas', 'ondernemersopdrachten voor studenten' openbaren zich meer op vakniveau dan op facultair niveau. Een invoering op facultair niveau ziet Sterks in tegenstelling tot Zwart dan ook niet zitten. Daarnaast is het volgens Sterks lastig te bepalen welke opleiding binnen economie voor het vignet in aanmerking komt. Er zijn binnen economie wel initiatieven ten aanzien van ondernemerschap, zoals het 'leadership panel'. 'Het leadership panel' beoogt leiders uit de Nederlandse economie een gastcollege te laten geven bij de faculteit. Zo is in het verleden

Roel Pieper (oud topman Philips) geweest en heeft minister Brinkhorst van Economische Zaken op 15 februari 2006 een lezing gegeven (zie ook hoofdstuk 6). Ook is het binnen de faculteit zeer gebruikelijk dat docenten nevenfuncties bekleden bij bedrijven dan wel zelf een eigen bedrijf hebben. Dit komt veel voor. Sterks is zelf kroonlid van de SER en bekleedt een functie binnen de raad van commissarissen van het CBS (Sterks, 2006).

Wanneer puur naar opleiding wordt gekeken vindt Sterks een opleiding als bedrijfskunde meer geschikt voor een vignet Leren Ondernemen dan economie. Bedrijfskunde is meer interdisciplinair van opzet dan economie en beoogt de student te onderwijzen in meerdere onderdelen. Van een ondernemer wordt per slot van rekening verwacht dat hij/zij niet per definitie datgene kan wat een specialist kan, maar wel op de hoogte is van zijn/haar kunnen. De Faculteit der Economische Wetenschappen beoogt meer diepgang te realiseren door studenten minder breed op te leiden. Sterks voegt hier aan toe dat het voor een wetenschappelijke opleiding in eerste instantie niet de taak is om studenten op te leiden tot ondernemers. Het HBO sluit hier beter bij aan en het is dan ook zaak voor universitair onderwijs om hiervan een gepaste afstand te nemen (Sterks, 2006).

Rutten is het op dit punt eens met Sterks. Ook hij is van mening dat het HBO meer het aangewezen onderwijs is om het belang van ondernemerschap te onderstrepen. Gedacht kan worden aan een speciaal ondernemerstraject bij verschillende opleidingen. Universiteiten moeten echter waken dat de kenmerkende openheid van denken niet in gevaar komt. Het opleveren van nut is niet altijd de doelstelling. Het focussen op direct toepasbare, praktische kennis is niet de hoofddoelstelling van de meeste universitaire opleidingen. Rutten beseft dat sommige bewindslieden dit graag anders zou zien (Rutten, 2006).

Binnen de economische faculteit wordt momenteel gewerkt aan het ontwikkelen van een minor ‘ondernemerschap’ die open staat voor iedere student die interesse toont in het vakgebied. Deze minor heeft tot doel om studenten die een andere opleiding dan bedrijfskunde/economie volgen (bijvoorbeeld een Letterenopleiding) en die interesse in ondernemerschap hebben, bekend te maken met het onderwerp. De minor moet eventuele ondernemerschapskwaliteiten bij deze studenten aanspreken om ze zodoende de kans te geven een sterkere theoretische basis te vormen bij een eventuele verdere carrière als ondernemer (Sterks, 2006).

Dit initiatief borduurt voort op de inmiddels afgeschafte managementopleiding die specifiek op ondernemerschap was gericht. Deze opleiding duurde een half jaar langer dan de reguliere trajecten. Het extra halve jaar werd doorgebracht bij een bedrijf. Binnen de opleiding vonden allerlei cursussen plaats die specifiek waren gericht op de persoonskenmerken van de student. Dit betrof ook zware psychologische ‘sensitivity’ trainingen. Om deze trainingen is het een

en ander te doen geweest. Niet iedere deelnemer kon dit aan. Er is uiteindelijk een stuk over in de UK⁷ verschenen, dat zorgde voor opschudding binnen de opleiding. Sterks heeft als mediator opgetreden om het probleem op te lossen. Met de komst van de BaMa⁸ werd getracht om deze opleiding opnieuw leven in te blazen met de ontwikkeling van een tweejarig management en consultancy traject waarin de student in het eerste jaar de opleiding de opleiding aan de faculteit volgt en het gedurende het tweede jaar actief is binnen een bedrijf. De opleiding werd sterk gefinancierd vanuit het bedrijfsleven, hetgeen de nodige bezwaren opleverde. Deze opleiding heeft het uiteindelijk niet gered, omdat de financiën niet rond kwamen (Sterks, 2006).

3.3 Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen

Bij elke tweejarige masteropleiding binnen Biologie bij de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen (FWN) kan de student kiezen uit twee varianten. Het betreft hier de promotievariant (P-variant) of de maatschappij/managementvariant (M-variant). De P-variant is primair gericht op het beroep van onderzoeker. De M-variant leidt studenten op om hun specifieke bèta-achtergrond doelgericht in te zetten in de context van (project)management en van beleidsprocessen, zoals beleidsvoorbereiding, -uitvoering en -evaluatie, zowel in de profit- als in de non-profitsector (www.rug.nl/fwn/, 2006).

De M-variant is opgezet om in de vraag naar breed opgeleide bèta's te voorzien. De kern van de M-variant bestaat uit de cursus Bèta in Beleid en Bedrijf en het afstudeerproject (stage). Studenten die dit traject volgen verkrijgen dus kennis over bepaalde ondernemerschapfacetten (www.rug.nl/fwn/, 2006). De M-variant is er niet alleen voor biologen. Iedere student aan de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen kan kiezen voor de M-variant 'Bèta, Beleid en Bedrijf'. Deze afstudeervariant volgt de student binnen zijn/haar eigen (master)opleiding. Men verdiept zich in een bètavakgebied en maakt kennis met 'beleid en bedrijf' (www.rug.nl/fwn/, 2006).

Bij de M-variant krijgen studenten gedurende drie maanden een introductie in de bedrijfskunde, werken aan een managementproject en krijgen een inleiding in beleidsthematiek. Na deze drie maanden volgt er een stageperiode van zes maanden. Deze stage heeft een bedrijfskundige/beleidsmatige inslag en vindt vaak plaats bij een bedrijf,

⁷ UK: Universiteitskrant. Weekblad voor de Rijksuniversiteit Groningen

⁸ Populaire aanduiding voor de bachelor / masterstructuur, het model voor de organisatie van het onderwijs naar Angelsaksisch voorbeeld, waarbij een driejarige wetenschappelijke bacheloropleiding wordt gevolgd door een één- of tweejarige masteropleiding.

overheid of NGO⁹. De student werkt hier aan een eigen opdracht, gerelateerd aan zijn of haar vakgebied en die een expliciete bedrijfskundig/beleidsmatige vraag heeft (Abma, 2006).

Docent en stagecoördinator van de opleiding Bèta Beleid en Bedrijf is Abma. Hij wijst op een ander soort ondernemerschap aan zijn faculteit. Een bioloog kan bijvoorbeeld niet zomaar een eigen bedrijf starten. De benodigde apparatuur is erg kostbaar en het type product te complex van aard. Ondernemerschap komt bij bèta's niet tot uitdrukking in het starten van een eigen bedrijf, maar veeleer in een drive om binnen bestaande bedrijven innovatieve ideeën te ontwikkelen en implementeren. Door het volgen van de M-variant verkrijgen studenten kennis over het functioneren van bedrijven en beleidsorganisaties. Het gaat aldus meer om de synergie te zoeken tussen bètatechnische mogelijkheden en bedrijfskundige en beleidsmatige belangen en kansrijke innovaties slim onder de aandacht van de beslissers te krijgen.

Abma ziet niet gelijk een meerwaarde in het vignet 'Leren Ondernemen'; "Bedrijven zullen er weinig waarde aan hechten." Het gaat namelijk niet om het wel of niet hebben van een vignet, maar om de inhoudelijke deskundigheid die een opleiding kan bieden. Een vignet Leren Ondernemen is volgens Abma daar geen directe afspiegeling van, omdat de criteria veel te algemeen zijn. Als de criteria veel meer zouden worden toegespitst op de opleiding, dan kan het functioneren als een kwaliteitslabel en kan het interessant zijn voor opleidingen om zich te profileren.

Net als Sterks en Rutten geeft Abma dus de voorkeur aan een vignet op opleidingsniveau (afgezet tegen faculteitsniveau). Daarbij moet het vignet wel een bepaalde status hebben en dient de lat niet te laag te liggen wat betreft de criteria.

3.4 Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen

Edzes is werkzaam als docent beleid en consultancy bij de vakgroep Sociologie bij de Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen (GMW) en als onderzoeker bij het Centrum voor Arbeid en Beleid (CAB, een commercieel onderzoeksbureau). Het CAB is een bureau dat is voortgekomen uit de RUG en zich onder andere bezighoudt met arbeidsmarktonderzoek, onderzoek en advies op het gebied van personeel en organisatie en marktonderzoek (www.cabgroningen.nl, 2006).

Edzes heeft twee verschillende associaties bij ondernemerschap. Aan de ene kant is ondernemerschap heel concreet, in de zin van dat het gaat om het oprichten en beheren van

⁹ Een niet-gouvernementele organisatie (ook wel non-gouvernementele organisatie) is een organisatie die onafhankelijk is van de overheid. Meestal wordt het ingeperkt tot niet-commerciële organisaties die een politiek doel of een maatschappelijk belang nastreven.

bedrijven en/of het vermarkten van producten en diensten. Aan de andere kant is dit abstracter, in die zin dat onder de competentie ondernemerschap vele andere vaardigheden en competenties schuil gaan: zelfstandigheid, initiatief nemen, creativiteit, commercieel inzicht, enz. (Edzes, 2006).

Edzes merkt op dat binnen de faculteit GMW onvoldoende aandacht wordt geschonken aan ondernemerschap. Studenten worden opgeleid voor de beroepspraktijk, waarbij het starten van een eigen bedrijf tot de mogelijkheden behoort. Maar, in zijn ogen is het bredere concept van competentiegericht onderwijs niet systematische doorgevoerd. Tevens merkt Edzes op dat er naar zijn weten geen aandacht wordt geschonken aan het concrete facet van ondernemerschap (Edzes, 2006). Binnen de Faculteit GMW wordt in het kader van het projectonderwijs met commerciële onderzoek- en adviesbureaus samengewerkt. Echter, dit heeft niet specifiek tot doel om het ondernemerschap te integreren. De heer Edzes is verder niet bekend met de hoeveelheid gastcolleges die door ondernemers worden gegeven (Edzes, 2006).

Verder merkt Edzes op dat het belang van ondernemerschap onvoldoende wordt ingezien en erkend binnen de onderwijscultuur, wanneer het om onderliggende competenties gaat. Hij voegt hieraan toe dat dit niet het geval is wanneer het betrekking heeft op het benadrukken van het starten van een eigen onderneming. Naar zijn mening wordt dit laatste aspect voldoende belicht. Maar hij voegt hieraan toe dat docenten in zijn ogen onvoldoende zijn opgeleid in ondernemerschap wanneer het gaat om de begeleiding bij competentieontwikkeling en de begeleiding bij het starten van een eigen onderneming (Edzes, 2006).

3.5 Criteria

Wanneer gekeken wordt naar de criteria voor een vignet dan zou een vignet volgens Zwart aan pittige criteria moeten voldoen en een niet-verplicht karakter moeten hebben. De criteria moeten streng zijn om voor een vignet in aanmerking te komen, waardoor het echt als een meerwaarde kan worden gezien wanneer een instelling over een dergelijk vignet beschikt. Echter, het moet niet zo zijn dat de overheid, toetsing aan de criteria verplicht. Zwart is een voorstander van marktwerking en verminderde overheidsbemoeienis. Het zou dus aan de instellingen zelf moeten worden overgelaten of zij zich willen onderscheiden via het vignet. De criteria waaraan een opleiding moet voldoen teneinde een certificaat Leren Ondernemen te bemachtigen zullen ook per type onderwijs moeten verschillen. De invulling en moeilijkheidsgraad van het onderwijs verschilt per onderwijsniveau en zodoende heeft ondernemerschap ook niet op alle niveaus dezelfde rol. Hierdoor is het moeilijk om een algemene lijst van criteria op te stellen waar een opleiding aan moet voldoen, omdat dit voorbij gaat aan het verschillende karakter van de soorten van onderwijs. De lijst met criteria

in haar huidige vorm (zoals te zien in de bijlage) voldoet in de ogen van Zwart ook niet als algemene lijst en kan als zodanig ook niet worden gebruikt (Zwart, 2006).

Rutten wijst er op dat de criteria in hun huidige vorm - welke specifiek op opleidingsniveau zijn gericht - niet voldoen wanneer bijvoorbeeld op facultair niveau (een hoger niveau) moet worden bepaald in hoeverre aandacht aan ondernemerschap wordt geschonken. In zijn ogen voldoen de criteria beter voor een bepaalde opleiding c.q. voor vakken binnen een opleiding dan voor een gehele faculteit. De criteria stijgen niet boven het niveau van een gehele opleiding uit. Het opstellen van een algemene lijst van criteria waaraan een opleiding aan moet voldoen is volgens Rutten echter lastig. Dit ook omdat binnen opleidingen verschillende trajecten bestaan, waarin ondernemerschap niet altijd dezelfde rol vervult. Rutten sluit zich hiermee aan bij Zwart (Rutten, 2006).

Zwart wijst ook op het belang van de tijd die men besteedt aan het principe ondernemen en of op welke wijze dit gebeurt. Tevens is het moeilijk om de indicatoren op een betrouwbare manier te bewaken. Maar, voor een docent die ondernemerschap een serieus onderdeel van het curriculum acht, bieden de criteria volgens hem aanknopingspunten. Selectie van studenten door bedrijven op basis van het wel of niet hebben voltooid van een opleiding met een vignet levert in de ogen van Zwart een meerwaarde op voor de student, in die zin dat hij/zij over aantoonbare kwaliteiten beschikt (Zwart, 2006).

Of het vignet een meerwaarde oplevert voor de instelling en de student hangt volgens Sterks eigenlijk af van welke status het vignet heeft/krijgt. Het is zaak dat per opleiding/traject ten eerste wordt gemeten in hoeverre aan ondernemerschap aandacht wordt geschonken. Dit geeft een indicatie voor hoe de criteria het beste kunnen worden geoperationaliseerd. Afhankelijk van de resultaten op de criteria verkrijgt het vignet een bepaalde status. Als deze status onderscheidend is, heeft het een meerwaarde. Anders niet. Sterks stelde ook vraagtekens bij de operationalisering van de criteria. Er is volgens hem geen kwantitatieve grondslag voor de criteria (operationalisering criteria mist) waardoor het moeilijk wordt om te bepalen hoe goed een opleiding aan de criteria voldoet en hiermee dus ook de bewaking van de indicatoren op een betrouwbare manier in gevaar komt (Sterks, 2006).

Abma is van mening dat de criteria dienen te verschillen per onderwijstype. Elk niveau behoeft namelijk zijn eigen eisen. Abma is niet erg gecharmeerd van de huidige criteria. Onder andere uit interne onderwijsbeoordelingen bleek bijvoorbeeld dat gastcolleges niet goed werden gewaardeerd door de studenten. Een alternatief voor de criteria is om de waardering van bedrijven voor afstudeerders centraal te stellen en hierbij de vraag te stellen of de afstudeerders naar tevredenheid functioneren in het ondernemende milieu waar ze terecht zijn gekomen. Pas dan weet je of het vignet terecht is toegekend. Op deze manier kun je ook recht

doen aan verschillen tussen opleidingen, omdat je rekening houdt met de omgeving waar afstudeerders terecht komen. De lat mag volgens Abma best een stukje hoger liggen, wil het vignet een bepaalde status krijgen. Het moet echt een kwaliteitslabel zijn (Abma, 2006).

De heer Edzes, die opmerkte niet bekend te zijn met het vignet, is van mening dat het vignet een te specifiek karakter heeft. Wanneer het vignet betrekking heeft op de onderliggende competenties van een student, dan zou een vignet dat als keurmerk dient voor competentiegericht onderwijs in zijn ogen beter volstaan. Als zodanig heeft het vignet dan in haar huidige vorm ook geen meerwaarde, aldus Edzes (Edzes, 2006).

Hoofdstuk 4 Onderwijsinstellingen (niet-universitair)

In dit hoofdstuk wordt een indruk gegeven van de inspanningen die onderwijsinstellingen verrichten op het gebied van ondernemerschap en hun visie op het vignet Leren Ondernemen. Het betreft onderwijsinstellingen die betrokken zijn bij het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta. Ofschoon middelbare scholen (nog) niet onder de reikwijdte van het vignet vallen wordt hun visie op het vignet meegenomen. Vooral ook omdat deze instellingen in het kader van het Missiedocument bezig zijn met het afstemmen van bedrijfsleven en onderwijs. Achtereenvolgens worden het Ommelander College, het Fivelcollege en het Noorderpoortcollege (vestiging Horeca Ondernemer Manager opleidingen te Groningen) behandeld.

4.1 Ommelander College

Het Ommelander College in Appingedam is een middelgrote school in de regio. De middelbare school bevindt zich in een groeistadium. Momenteel bedraagt het leerlingenaantal ongeveer 1050 leerlingen. De verwachting is dat dit aantal uitgroeit naar ongeveer 1150-1200 leerlingen. De nadruk bij het Ommelander College ligt op het hoger middelbaar onderwijs (MAVO, HAVO en VWO). Volgens De Groot, rector van het Ommelander College, heeft de school een sterke regiofunctie. Veel kinderen uit de omliggende regio komen naar het Ommelander College om middelbaar onderwijs te volgen (de Groot, 2006).

Aan ondernemerschap kan binnen het Ommelander College op verschillende manieren aandacht worden geschonken. Te denken valt aan de vakken maatschappijleer en management en organisatie (het voormalige Economie II/bedrijfseconomie) waarbinnen bijvoorbeeld gastsprekers uit de praktijk kunnen worden uitgenodigd. Hiernaast kan gebruik gemaakt worden van het nabij gelegen chemiepark, bijvoorbeeld door sprekers uit te nodigen van de aldaar gevestigde bedrijven (bijvoorbeeld Aldel, Akzo Nobel Base Chemicals). Dit laatste is dan vooral ten behoeve van het laten zien van praktijkvoorbeelden van de exacte en technisch-georiënteerde vakken op school (de Groot, 2006).

Het onderwijs in de exacte en technisch-georiënteerde is één van de speerpunten van het Ommelander College. Het college hoopt zodoende in te spelen op het groeiende tekort aan technisch gekwalificeerd, innoverend personeel. Zo zijn er plannen om een science afdeling te creëren binnen de school. Deze afdeling moet helpen bij het enthousiasmeren van leerlingen voor exacte en technisch-georiënteerde richtingen. Tevens valt er te denken aan initiatieven waarbij gebruik wordt gemaakt van de complementariteit tussen de verschillende vakken. Zo is er sprake van vakoverstijgende projecten tussen vakken als biologie,

natuurkunde, scheikunde, wiskunde, techniek en lichamelijke opvoeding. De school tracht zodoende via projecten en praktische toepassingen van kennis de interesse van de leerlingen voor exacte en technisch-georiënteerde vakken te stimuleren (de Groot, 2006).

Het Ommelander College onderzoekt op dit moment de mogelijkheden om tot gerichte samenwerking te komen met het HBO. Er vindt overleg plaats. Een groot deel van de leerlingen die van het Ommelander College komen, gaat naar het HBO. Door middel van overleg kan een zo goed mogelijke onderlinge afstemming ten aanzien van kwaliteit worden bereikt. Ook zijn er ideeën om docenten uit te wisselen, waarbij een docent van het HBO tijdelijk op het Ommelander College werkt en een docent van het Ommelander College tijdelijk tewerk wordt gesteld op het HBO (de Groot, 2006).

Volgens De Groot liggen er in beperkte mate kansen voor het vignet bij het MAVO/HAVO/VWO onderwijs. Een vignet dient gebruik te maken van het praktijkpotentieel van de leerlingen, aldus De Groot. De criteria zijn in zijn ogen moeilijk te operationaliseren op een middelbare school met de nadruk op AVO-onderwijs. Deze zijn namelijk meer gericht op het beroepsonderwijs. Het middelbaar onderwijs is op een bepaalde manier vormgegeven. Modelleren van het onderwijs naar de criteria van het vignet zou volgens De Groot betekenen dat getornd wordt aan de basisbeginselen van het hoger middelbaar onderwijs. Dit is gezien vanuit het oogpunt van bewaking van de basiskwaliteit niet gewenst. De criteria ten aanzien van onderdeel 1 (ondernemer voor de klas) & 4 (ondernemersopdrachten voor docenten) hangen samen en zijn in principe wel te operationaliseren op een middelbare school. Voor de andere criteria wordt dit lastig, aldus De Groot. Dit, omdat een middelbare school een bepaalde basisopleiding verzorgt en inhoudelijk niet te specifiek ingaat op onderwerpen als bijvoorbeeld ondernemerschap (de Groot, 2006)¹⁰. De reden is waarschijnlijk dat een middelbare school leerlingen voorbereidt op het vervolgonderwijs, waardoor een specifieke invulling van ondernemerschap niet op zijn plaats lijkt.

De eventuele meerwaarde van een vignet zit volgens De Groot in de verplichting om na het verkrijgen van het vignet, hier ook wat van te maken. De aandacht die aan het vignet wordt geschonken is goed voor het onderscheidende vermogen van een school. Ook het eventueel vermeerderde contact met het bedrijfsleven kan als een meerwaarde worden gezien. Wat echter centraal moet blijven staan is de intrinsieke waarde van een vignet voor de leerlingen. Hiermee wordt de meerwaarde van een vignet voor de leerling bedoeld en niet de meerwaarde voor de onderwijsinstelling zelf. Er moet geen concurrentie tussen scholen gaan

¹⁰ Alle soorten voortgezet onderwijs beginnen met basisvorming (onderbouw). Die duurt meestal 2 of 3 schooljaren en biedt een breed vakkenpakket dat in principe voor iedereen hetzelfde is.

ontstaan over het al dan niet hebben van een vignet. Ten aanzien van de geldigheidsperiode van twee jaar had De Groot slechts de opmerking, dat die twee jaar dan per schooljaar dient te verlopen. Wanneer dit per kalenderjaar geschiedt, is sprake van inbegrip van de zomervakantie waarin geen lesactiviteiten plaatsvinden (de Groot, 2006).

4.2 Fivelcollege

Het Fivelcollege is een Christelijke Scholengemeenschap voor LWOO, VBMO, HAVO en VWO. De ongeveer 1200 leerlingen zitten verspreid over een viertal vestigingen in Delfzijl en één in Siddeburen. Ongeveer de helft van het aantal leerlingen volgt het VMBO. Net als het Ommelandse College onttrekt de school haar leerlingen voornamelijk uit de regio Eemsdelta (www.fivelcollege.nl, 2006).

De laatste jaren daalt het aantal leerlingen lichtelijk. Volgens Slagter, rector van het Fivelcollege, probeert de school deze trend te keren door middel van een herzien marketingplan. Dit plan behelst enkele initiatieven zoals, het concept sportklassen. De school biedt in dit kader aan onderbouwleerlingen die belangstelling hebben voor sport - ze hoeven er niet per se goed in te zijn - , extra uren sportoriëntatie binnen het curriculum. Een ander initiatief is thuiswerkarm onderwijs. Hieronder wordt een werkwijze verstaan waarbij de leerlingen zoveel mogelijk werk op school verrichten (Slagter, 2006).

Het Fivelcollege besteedt geen specifieke aandacht aan het begrip ondernemerschap. Volgens Slagter wordt creativiteit, eigen inzet en durf wel gestimuleerd. Leerlingen krijgen veel ruimte voor eigen invulling. Dit komt met name tot uiting in projecten en werkstukken. Voor eigen initiatief is aldus ruimte, binnen de van bovenaf vastgelegde onderwijsseisen met betrekking tot de examenreglementen (Slagter, 2006).

Het HAVO/VWO kent een verplichte periode ‘maatschappelijke oriëntatie’. In deze periode maken de leerlingen kennis met instellingen en bedrijven. De leerlingen krijgen een rol als onderzoeker en/of werknemer en ervaren zo de dagelijkse gang van zaken in een bedrijf of instelling (Slagter, 2006).

Bij het VMBO worden bedrijven gesimuleerd. Er valt hierbij te denken aan receptie-werkzaamheden, magazijnbeheer en verzorging. In de nieuw te bouwen school naast het huidige HAVO/VWO-filiaal wordt de catering en het onderhoud waarschijnlijk in handen gegeven van de leerlingen. Op deze wijze maken ze direct kennis met bedrijfsmatige aspecten. Schoolbreed wordt jaarlijks een ontwerpwedstrijd gehouden (Slagter, 2006).

Volgens Slagter is de ‘ondernemer voor de klas’ niet uitermate geschikt voor het stimuleren van het ondernemerschap. De ondernemer spreekt namelijk niet over het ondernemen ‘an sich’, maar meer over zijn of haar bedrijf zelf. Het zou opgevat kunnen worden als werving. Volgens Slagter moeten “leerlingen de school uit”. Vooral VMBO- leerlingen moeten betrokken worden bij het MKB (door middel van stages) gezien hun doorstroming naar het MBO (Slagter, 2006).

Slagter was nog niet bekend met het vignet Leren Ondernemen. Als het gaat om het betrekken van bedrijven bij het onderwijs vindt Slagter “het volstrekt overbodig”. De scholen zullen zelf de bedrijven moeten benaderen. Volgens Slagter bestaat reeds een intensieve samenwerking met bedrijven en gaat het vignet voorbij aan de al ingeslagen weg (leerbedrijven bijvoorbeeld). Slagter wijst tevens op het binnen het vignet niet gemaakte onderscheid tussen *het ondernemer zijn* versus *het werkzaam zijn in een onderneming* (Slagter, 2006).

Aangaande de criteria wijst Slagter op de rol van de verschillende onderwijstypen. Het MBO heeft bijvoorbeeld een andere focus op ondernemerschap dan het WO. Daarnaast verwacht Slagter dat bedrijven weinig tijd kunnen vrijmaken om hun deel van de invulling van het vignet vorm te kunnen geven (Slagter, 2006).

Slagter erkent dat het belang van ondernemerschap in de onderwijscultuur onvoldoende wordt ingezien maar ziet wel een bepaalde ontwikkeling. Er zit volgens hem een stijgende lijn in. Volgens hem worden scholen steeds meer ‘maatschappelijke ondernemingen’. Op elk niveau komt dit tot uiting, van basisschool tot het wetenschappelijk onderwijs. De stijging hangt samen met de toenemende autonomie van onderwijsinstellingen. (Slagter, 2006).

4.3 Noorderpoortcollege

Het Noorderpoortcollege is met vestigingen in tien plaatsen in Groningen en één in Drenthe (Assen) het grootste Regionaal Opleidingscentrum (ROC) van Noord-Nederland. Het aanbod bestaat uit ruim 350 opleidingen voor jongeren en volwassenen. Het studentenaantal bedraagt ongeveer 22.000, het aantal medewerkers 1800. De corebusiness van het Noorderpoortcollege bestaat uit MBO onderwijs met algemeen bijzondere grondslag (niveau 1 t/m 4). Naast beroepsonderwijs voorziet het Noorderpoortcollege ook op beperktere schaal in VMBO en HAVO/VWO onderwijs. Helfrich is verbonden als sectordirecteur horeca, toerisme en voeding aan de vestiging ten behoeve van Horeca Ondernemer Manager opleidingen te Groningen (HOM) (Helfrich, 2006).

Het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie zijn bij het Noorderpoortcollege onderverdeeld in vier MBO sectoren:

- Horeca, toerisme en voeding (dhr. Helfrich is hiervan Sectordirecteur)

- Techniek
- Gezondheidszorg en welzijn
- Zakelijke dienstverlening

Het Noorderpoortcollege tracht studenten een drietal kwalificaties mee te geven:

- Persoonlijke kwalificatie: een bijdrage in de persoonlijke ontwikkeling.
- Maatschappelijke kwalificatie: maatschappelijke betrokkenheid.
- Beroepskwalificatie: startkwalificatie in de vorm van een diploma (Helfrich, 2006).

Ondernemerschap in de context van de HOM opleidingen binnen het Noorderpoortcollege, is leerlingen de benodigde vaardigheden bijbrengen zodat deze hun eigen bedrijf kunnen starten, aldus Helfrich. Dit kan resulteren in twee soorten studenten. Aan de ene kant ondernemende werknemers en aan de andere kant de echte ondernemers. Ondernemerschap wordt binnen het Noorderpoortcollege op verschillende manieren gestimuleerd. Zo wordt elke student geacht een ondernemingsplan te schrijven tijdens zijn/haar studietijd. Ook gaat een student vaak op stage, in totaal beslaat de totale stageperiode 50 weken van de gehele opleiding. Helfrich is een voorstander van zo weinig mogelijk theorie; studenten dienen zoveel mogelijk te leren in de context van het beroep waarvoor ze worden opgeleid (Helfrich, 2006).

Naast dergelijke initiatieven werkt het Noorderpoortcollege goed samen met het bedrijfsleven. Zo wordt er gebruik gemaakt van zogeheten Sector Adviesraden, waarin prominente horeca ondernemers zitting hebben. Deze verzorgen veel gastcolleges in de vorm van clinics ten aanzien van gastvrijheid, wijnkennis, inrichting etc. Ook vindt jaarlijks een biertapwedstrijd plaats in samenwerking met Heineken (Helfrich, 2006).

Helfrich had nog niet eerder van het vignet Leren Ondernemen gehoord. Het vignet is iets dat een student moet verdienen alsook vasthouden. Dit laatste is zowaar nog moeilijker. Het moet niet zo zijn dat iedereen dit vignet kan krijgen. Helfrich geeft de voorkeur aan een persoonsgebonden vignet. Het wel of niet krijgen van een vignet moet worden getoetst aan datgene dat de student heeft gedaan tijdens zijn/haar opleiding. Hierbij moet bijvoorbeeld worden gedacht aan het hebben gevolgd van lessen door bedrijven, welke workshops hebben verzorgd. Ook kan worden gedacht aan het hebben gemaakt van opdrachten voor bedrijven met een ondernemend karakter. Als dit solide kan worden vastgesteld kan de student hiervoor het vignet ontvangen, aldus Helfrich (Helfrich, 2006).

Het vignet kan een meerwaarde hebben wanneer het de school naar buiten toe neerzet als een ondernemende school. Dit kan worden beschouwd als goede PR. Meer contact met het

bedrijfsleven kan ook als voordeel worden gezien. Ten aanzien hiervan pleit Helfrich er voor dat docenten minimaal 14 dagen per jaar stage lopen bij bedrijven in de voor hun vakgebied relevante sector. Dit gebeurt nog niet genoeg in zijn ogen. Naast docenten die het bedrijfsleven in gaan, is het ook van belang dat ondernemers workshops komen geven in het onderwijs. Deze vorm van uitwisseling is gelet op het verbeteren van de verbinding tussen bedrijfsleven en onderwijs gewenst en gaat ook plaatsvinden, aldus Helfrich (Helfrich, 2006).

De criteria voldoen in de ogen van Helfrich goed voor de opleidingen van het Noorderpoortcollege. Echter, de criteria dienen persoonsgebonden te zijn. De opleiding dient de mogelijkheid te bieden voor de student om zich te onderscheiden op het gebied van ondernemerschap. Maar, de student blijft verantwoordelijk voor zijn of haar eigen leerproces. Helfrich is geen voorstander van dezelfde criteria voor de verschillende opleidingen. Dit, omdat de rol van ondernemerschap per sector verschilt. Helfrich is van mening dat op het VMBO in het bijzonder de ondernemende houding moet worden bijgebracht, terwijl op het MBO en HBO de nadruk meer dient te liggen op de specifieke invulling van ondernemerschap ten behoeve van de relevante sector, aldus Helfrich (Helfrich, 2006). De specifieke invulling van de criteria op MBO/HBO is gewenst, omdat het niveau van de opleidingen hoger is. Verwacht mag dan ook worden dat het bedrijfsleven strengere eisen stelt.

Ten aanzien van de onderwijscultuur in Nederland merkt Helfrich op dat het onderwijs aan verandering onderhevig is. Ondernemerschap wordt naar zijn mening voldoende ingezien en erkend. Docenten zijn volgens Helfrich te weinig opgeleid in ondernemerschap. Een groot probleem is dat binnen de sector onderwijs veel docenten als docent aan de slag zijn gegaan omdat zij geen baan in het bedrijfsleven konden vinden. Hierdoor ontberen zij de nodige praktijkervaring, aldus Helfrich (Helfrich, 2006).

Hoofdstuk 5 Intermediaire organisaties

Naast de eigen initiatieven die onderwijsinstellingen en bedrijven ontplooiën ten aanzien van ondernemerschap en nauwere samenwerking, bestaan tal van organisaties die een brug trachten te slaan tussen deze partijen. In het kader van het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta is een aantal van dergelijke intermediaire organisaties betrokken bij deze pilot. Achtereenvolgens zijn de Regioraad Noord Groningen (gevestigd te Usquert) en het CWI te Delfzijl benaderd.

5.1 De Regioraad Noord Groningen

De Regioraad Noord Groningen is een organisatie die opereert op grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr). Binnen de Regioraad werken acht Groninger gemeenten met elkaar samen. Dit zijn de gemeenten Appingedam, Bedum, De Marne, Delfzijl, Eemsum, Loppersum, Ten Boer en Winsum. De Regioraad is een zogeheten Openbaar Lichaam met een eigen rechtspersoonlijkheid. Deze vorm van intergemeentelijke samenwerking wordt wel 'verlengd lokaal bestuur' genoemd, om daarmee aan te geven dat de regio's in het verlengde van de gemeentelijke besturen opereren. De Regioraad voert werk uit ten dienste van de gemeentelijke overheden. De deelnemende gemeenten bepalen zelf welke taken door de Regioraad worden uitgevoerd (www.regioraad.nl, 2006).

De Regioraad behartigt de gemeenschappelijke belangen van de deelnemende gemeenten op het gebied van onder meer verkeer en vervoer, economische ontwikkeling, onderwijs en cultuur, recreatie en toerisme, maatschappelijke zorg, volksgezondheid en welzijn, ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en milieu. De Regioraad voert werkzaamheden uit, met inachtneming van wat geregeld is met betrekking tot taken en bevoegdheden tussen de deelnemende gemeenten en het samenwerkingsverband. De Regioraad kan niet zelfstandig taken op zich nemen. Dit kan pas nadat de gemeenteraden een bepaalde taak expliciet aan de regio hebben overgedragen. De taken waarbij bevoegdheden aan de Regioraad zijn overgedragen zijn volkshuisvesting, milieu, kinderopvang en volwasseneneducatie. Op de overige beleidsterreinen blijft de samenwerking beperkt tot lichtere vormen. Hierbij kan gedacht worden aan zaken als overleg, advies, onderzoek en voorlichting (www.regioraad.nl, 2006).

Verhek, werkzaam als beleidsmedewerker bij de Regioraad Noord Groningen, had nog niet eerder van het vignet gehoord. Hij wijst op de stortvloed van keurmerken en vignetten. Volgens Verhek moet de nadruk meer op competenties van leerlingen komen te liggen dan op een vignet. Verhek vermoedt dat de criteria teveel zijn opgesteld vanuit de optiek van de

onderwijssector, waardoor de eisen vanuit het bedrijfsleven (de ondernemers zelf) ten aanzien van de leerlingen onderbelicht zijn. Hij zou graag ruimte zien voor een eigen invulling (Verhek, 2006).

De gemeenten hebben de formele bevoegdheid tot de inzet van middelen educatie overgedragen aan de Regioraad. De daadwerkelijke inzet van middelen geschiedt in nauw overleg met de gemeenten via ambtelijk- en bestuurlijk overleg. Momenteel stelt de rijksoverheid de Regioraad te weinig middelen ter beschikking om alle doelgroepen van educatie te bedienen. In dat licht, ligt de prioriteit voor gemeenten bij het aanbod voor lager opgeleiden en analfabeten en minder bij de hoog opgeleiden (operationeel: personen met een startkwalificatie = niveau MBO 2 of hoger, met andere woorden; diploma VMBO is geen startkwalificatie, HAVO/VWO wel). Elke regio in Nederland heeft zijn eigen structuur; volgens Verhek dient het nationale beleid op regionaal niveau toegespitst te worden op de lokale structuur. Nationaal beleid mist de uitwerking op regionaal niveau vanwege regionale verschillen in de bedrijfsstructuur en de kwaliteit van het arbeidsaanbod. Het vignet vormt hierop geen uitzondering en dient ook regionaal toegespitst te worden met oog voor de lokale omstandigheden (Verhek, 2006). Het vignet moet aldus voldoende ruimte bieden aan regionale verankering, dit betekent echter niet dat de criteria dienen te verschillen per regio (Verhek, Rondetafelgesprek, 2006). Verhek bedoelt hiermee dat de criteria dusdanig geformuleerd moeten zijn dat ze recht doen aan verschillen in regionale structuren, zonder aan de onderlinge vergelijkbaarheid afbreuk te doen. Voor Noord Nederland betekent dit dat de criteria vooral geschikt dienen te zijn voor het MKB.

De eventuele meerwaarde van een vignet moet volgens Verhek niet worden gezocht in de directe effecten. Gezien de aard van de regioraad gaat het Verhek voornamelijk om de indirecte effecten en dan vooral de uitstraling naar de regio. Het vignet betekent in strikte zin geen ontlasting van de werkzaamheden van de Regioraad. In de sfeer van afstemming (beleid) onderwijs – arbeidsmarkt kan een vignet wel een bepaalde meerwaarde bieden. De doelgroep van de Regioraad zijn de acht gemeenten in Noord Groningen; de Regioraad probeert op dat terrein faciliterend te zijn en houdt zich in principe niet bezig met de uitvoering van projecten arbeidsmarkt – onderwijs (Verhek, 2006).

Volgens Verhek moet het ministerie van EZ en OCW meer rekening houden met de structuur van bedrijven. Van de bedrijven in de regio Noord behoort namelijk 90 procent tot het MKB. Is het vignet wel interessant voor deze kleinere bedrijven, mede gelet op het beroep dat een dergelijk vignet doet op de tijdsbesteding binnen deze bedrijven? Verhek vraagt zich ook af of deze bedrijven wel bij het vignet worden betrokken en of de focus niet eenzijdig bij de grotere bedrijven ligt (Verhek, 2006). Hij stelt verder dat het vignet een onderscheidend vermogen dient te bezitten. De criteria dienen duidelijkheid te verschaffen voor een

individueel bedrijf. Duidelijkheid in de zin dat het voor een individueel bedrijf helder is waarom personen die van een onderwijsinstelling komen met een vignet, een meerwaarde hebben ten opzichte van personen die dit niet bezitten (Verhek, Rondetafelgesprek, 2006).

5.2 CWI Delfzijl

Het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) is het eerste trefpunt voor werkzoekenden en werkgevers. Werkgevers kunnen bij het CWI terecht voor personeelsbemiddeling en informatie over de arbeidsmarkt. Werkzoekenden kunnen bij het CWI terecht voor het vinden van werk of het aanvragen van een WW- of bijstandsuitkering. Daarnaast verleent het CWI ontslagvergunningen en tewerkstellingsvergunningen, en geeft het arbeidsrechtelijke informatie (www.cwinet.nl, 2006).

Het CWI bekleedt een poortwachterfunctie. Dit houdt in dat het CWI mensen ondersteunt in het vinden van een baan voordat een uitkering ter sprake komt en dat het CWI in de gaten houdt of personen recht (blijven) houden op een uitkering. Het CWI controleert of personen zich aan alle plichten houden die het recht op uitkering met zich meebrengt, zoals het verschijnen op een afspraak of regelmatig solliciteren (www.cwinet.nl, 2006).

Van der Veen, vestigingsmanager CWI Delfzijl, juicht aandacht voor het ondernemerschap in Nederland toe. Hij is van mening dat in het onderwijs er geen prikkels ten aanzien van ondernemerschap worden gegeven. Dit moet in zijn ogen meer gestimuleerd worden. Het CWI Delfzijl is onder andere betrokken bij het stimuleren van duale leertrajecten binnen het MKB. Met betrekking tot het vignet is Van der Veen wat cynisch. Hij wijst op de talrijke uitstroomprofielen in het veel aan verandering onderhevige onderwijs. Het is voor de adviseurs bij zijn CWI nu al moeilijk om werkzoekenden passend aan een baan te helpen als gevolg van een wirwar aan opleidingen en keurmerken. Het probleem ligt volgens Van der Veen bij de startkwalificaties van werkzoekenden. Vooral het MBO diploma is in zijn ogen ondoorzichtig en als zodanig is het dan ook moeilijk te bepalen hoe gekwalificeerd werkzoekenden met dit diploma zijn. Een vignet zou hier niet veel aan toevoegen omdat het basisprobleem blijft bestaan (Van der Veen, 2006).

Onder andere als reactie hierop kijkt het CWI steeds meer naar competenties, net zoals het bedrijfsleven dat doet. Het vignet heeft (nu het nog geen status heeft) weinig meerwaarde als zodanig. Van der Veen voegt hier aan toe dat het vignet duidt op kwalificaties die niet direct gevraagd worden bij het CWI. Het betreft hier namelijk vrijwel volledig loondienstfuncties. Het CWI onderkent wel dat er steeds meer zelfstandigen komen en dat daarop ingespeeld wordt door het organiseren van voorlichtingen (o.a. met Kamer van Koophandel en MKB). Echter het vignet geeft wel aan dat een student over een bepaalde attitude beschikt (Van der Veen, 2006).

Hoofdstuk 6 Bedrijfsleven

Eén van de specifieke doelstellingen van het Missiedocument is het bevorderen van de aandacht voor het ondernemerschap in het onderwijs. In het kader hiervan is het georganiseerde bedrijfsleven in het Eemsdeltagebied betrokken bij deze pilot. Achtereenvolgens zijn de Koninklijke Metaalunie, de Rabobank-Noord Groningen, de Gasunie, Akzo Nobel Base Chemicals, de Vereniging Samenwerkende Bedrijven Eemsmond (SBE) en Heuvelman Ibis B.V. benaderd.

6.1 Koninklijke Metaalunie

De Metaalunie heeft als grootste ondernemersorganisatie voor het midden- en kleinbedrijf (MKB) in de metaal, belang bij een zo goed mogelijke aansluiting tussen uitstroom van studenten en instroom van werknemers. De uitstroom van het beroepsonderwijs is immers de instroom voor de Metaalunieleden. Derhalve heeft de Metaalunie ook ideeën over het onderwijs en zet zij zich in voor de bevordering van de kwaliteit van het reguliere beroepsonderwijs. Gezien de bedrijfssector betreft het hier voornamelijk de uitstroom van VMBO's en ROC's (regionale opleidingscentra). Echter, gezien de ontwikkelingen in de automatisering en mechanisering worden er steeds hogere eisen gesteld aan werknemers in deze sector. Gerber, werkzaam als regiosecretaris in het district Noord, verwacht daardoor in de nabije toekomst ook meer met het HBO en het WO van doen te hebben (Gerber, 2006).

De Metaalunie streeft ernaar opleiding en werkervaring zoveel mogelijk hand in hand te laten gaan en maakt zich sterk voor duale opleidingstrajecten voor het gehele beroepsonderwijs (Gerber, 2006). De Metaalunie houdt zich bezig met verschillende projecten die de instroom van werknemers in de branche kunnen vergroten naast initiatieven die gericht zijn op het vergroten van de uitstroom van het onderwijs. De Metaalunie maakt zich ook sterk voor maatwerkopleidingen gestuurd door de vraag vanuit de branche. Hiervoor heeft de Koninklijke Metaalunie Opleidingsbedrijven Metaal (OBM's) opgericht. Dit zijn regionale loketten waarbij de betrokken ondernemers in een BV-constructie aandeelhouder van het OBM zijn. Het doel van een OBM is ondernemers antwoorden te bieden op al hun opleidingsvragen. Scholingsinstituten, zoals ROC's, kunnen ingezet worden om duale leertrajecten aan te bieden. De OBM's kunnen een verbindende factor zijn tussen onderwijs en bedrijfsleven. Tot nu toe zijn de OBM's uit praktische overwegingen aan praktijkscholen gekoppeld, maar ze zullen zoveel mogelijk onafhankelijk zijn. Uitgangspunt is de vraag van de ondernemers. Het streven is om uiteindelijk 30 OBM's op te richten (Gerber, 2006).

Ondernemerschap is volgens Gerber op een slimme manier een onderneming opzetten en daarbij tegemoetkomen aan behoeften vanuit de omgeving. Ondernemen is een avontuur. Gerber wijst ook op het feit dat ondernemers zich bewust zijn van de risico's die ze aangaan. Het opstellen van een gedegen business- en marketingplan is hierbij essentieel voor succesvol ondernemerschap en komt in de criteria niet voldoende uit de verf¹¹. Gerber voegt hier aan toe dat succesvol ondernemen niet alleen het produceren van innoverende producten betreft, maar ook het verhandelen van producten. Gerber wijst er op dat bij modern ondernemen ook de durf hoort om een beroep te doen op anderen. Daarmee worden kennis, ervaring en mogelijkheden gebundeld. In dit verband wijst hij op het Technologie Centrum Noord-Nederland (TCNN). Het TCNN is speciaal opgericht om de ondernemer uit het noordelijke MKB te ondersteunen bij alle soorten vragen en problemen op technologisch, bedrijfskundig en economisch gebied. Het TCNN handelt als het ware in kennis, ze hebben contact met o.a. hogescholen en de RUG en dragen oplossingen voor problemen aan. Een derde van het klantenbestand van het TCNN bestaat uit metaalbedrijven. Het TCNN is als zodanig dan ook erg belangrijk voor de metaalsector (Gerber, 2006).

Dergelijke samenwerkingsverbanden met kennisinstellingen zijn uiteraard niet nieuw. De regio rondom de stad Oulu in Finland wordt gekenmerkt door een kennisintensief karakter. Verschillende hi-techbedrijven en technologiecentra hebben zich gevestigd rondom de universiteit van Oulu. De bedrijven die hier zijn gevestigd werken veelal samen met de universiteit en de technologiecentra, teneinde op een creatieve manier de behoeften vanuit de verschillende bedrijven en de omgeving te vervullen (www.ouka.fi).

Het vignet lijkt weer één van de vele initiatieven van de overheid. Ondernemers hebben volgens Gerber in de regel weinig van doen met de overheid. Een gemiddeld Metaalunielid heeft ongeveer 15 werknemers. Een dergelijk bedrijf, vaak een zelfstarter, heeft vaak moeite genoeg te overleven en steekt al zijn tijd in de dagelijkse bedrijfsvoering. Betrokkenheid bij een vignet Leren Ondernemen mag niet ten koste gaan van het rendement van de onderneming. Bovendien zegt zo'n vignet een ondernemer weinig. Het nut is niet gelijk zichtbaar (niet aantoonbaar), waardoor weinig ondernemers het zich kunnen permitteren zich met de praktische invulling van het vignet te bemoeien (Gerber, 2006). Dit geldt voor individuele bedrijven. Tegelijkertijd stelt Gerben dat een vignet alleen kan werken als men goed afsprekt aan welke normen voldaan moet worden. Deze normen moeten zo concreet mogelijk zijn en aangeleverd worden door het (georganiseerde) bedrijfsleven (Gerber, Rondetafelgesprek, 2006).

¹¹ In de criteria zoals die nu geformuleerd zijn, is het uitwerken van een bedrijfsidee in de vorm van een bedrijfsplan opgenomen.

Henk Brinkers, werkzaam bij TechnoMatch, wijst op het onderscheidende vermogen van een vignet. Zo moeten er voldoende kwaliteitseisen in opgenomen worden. Anderzijds moet een vignet bevorderen dat jongeren ondernemer willen worden (Brinkers, Rondetafelgesprek, 2006).

Gerber stelt verder dat, “alleen een vignet niet voldoende is”. Volgens hem lijken de criteria ook vooral op de onderwijsinstellingen gericht en lijken zij ook een primair belang te hebben. Een goede wisselwerking is echter noodzakelijk voor succes. Een gedegen inventarisatie van de behoeften aan ondernemerskwaliteiten vanuit het bedrijfsleven is een noodzakelijke voorwaarde voor het eventueel slagen van een vignet Leren Ondernemen. Pas als ondernemers het resultaat zien van en het belang inzien van opleidingen die gericht zijn op ondernemerskwaliteiten, willen zij participeren (Gerber, 2006). Opleidingen moeten het vignet verdienen en dan moeten bedrijven ook bereid zijn om hun nek uit te steken (Gerber, Rondetafelgesprek, 2006).

De meeste ondernemers hebben geen langetermijnvisie, aangezien de omstandigheden telkens veranderen. De Metaalunie is wel in de positie een langetermijnvisie te ontwikkelen en is zich daarbij ook bewust van enkele ontwikkelingen met in het bijzonder de vergrijzing (Gerber, 2006).

Hiernaast is Gerber van mening dat veel docenten achterhaalde kennis hebben en dat in het bedrijfsleven in principe meer kennis aanwezig is. Docentenstages zouden volgens hem zin hebben om wat aan het tekort aan kennis te doen. Ondernemers zouden hier ook voor open staan (Gerber, 2006).

Tenslotte moet het gevaar van afbreukrisico worden geminimaliseerd. Afbreukrisico doet zich voor als leerlingen/studenten die voor ondernemers opdrachten vervullen dit niet op de goede wijze doen, waardoor schade voor de ondernemer kan optreden. Aan de andere kant is het wellicht een goede mogelijkheid dat bedrijven delen van hun activiteiten aan het onderwijs kunnen uitbesteden (Gerber, Rondetafelgesprek, 2006).

6.2 Rabobank-Noord Groningen

Musters is Algemeen Directeur bij de Rabobank-Noord Groningen. Via de Verenging SBE (Samenwerkend Bedrijven Eemsmond) is hij betrokken bij de Arbeidsmarkt Eemsdelta. Als directeur Rabobank-Noord Groningen faciliteert hij de contacten tussen de Rabobank en MKB Noord Nederland.

Musters wijst op het verschil tussen ondernemers en managers. Een manager wordt vaak ten onrechte het label ‘ondernemer’ opgeplakt. Een manager beschikt wel vaak over ondernemerschapscapaciteiten, en heeft een zodanige houding, maar loopt veel minder risico gezien hij/zij gewoon in loondienst is. Aangaande het thema ‘Ondernemer voor de klas’, is het dan ook wenselijk echte ondernemers uit te nodigen. Het behoeven hier per definitie niet enkel succesvolle ondernemers te zijn. Het ondernemen is sterk verbonden met risico’s nemen. Daarom zouden de schaduwkanten van het ondernemen ook belicht mogen worden. Dit zou zeer leerzaam kunnen zijn. Vanuit praktisch oogpunt zouden de uitgenodigde gastsprekers mogelijk gecompenseerd kunnen worden aangaande de tijd die ze er in steken. Musters opteert bijvoorbeeld voor het overnemen van administratieve handelingen door docenten van de betrokken opleidingen. Op deze wijze hoeft het onderdeel ondernemer voor de klas niet ten koste te gaan van het bedrijf, hoewel je een gastcollege ook als een soort van bedrijfsexposure kunt beschouwen (Musters, 2006).

Musters beoordeelt het ondernemersklimaat in Nederland als niet optimaal. Volgens hem zouden ondernemersinitiatieven gekoesterd moeten worden. Vooral ver doorgeschoten regelgeving en matige fiscale faciliteiten doen hier afbreuk aan. Het zou een idee zijn om ondernemers gedurende de eerste paar jaren van hun onderneming vrij te stellen van belasting, aldus Musters. Daarnaast worden mogelijke wensen tot uitbreiding bemoeilijkt door administratieve handelingen (de papierwinkel), controles en alle aspecten rondom werknemers (Musters, 2006).

Musters wijst ook op de toenemende problematiek met betrekking tot bedrijfsopvolging. Gelet op de demografische ontwikkelingen in Nederland is de verwachting dat dit probleem alleen maar groter wordt. Musters noemt als mogelijke oplossing het organiseren van masterclasses bedrijfsopvolging om zodoende studenten te interesseren om ook naar reeds bestaand ondernemerschap te kijken. Interessant in zijn ogen, is ook het verschil tussen autochtoon en allochtoon ondernemerschap. Allochtonen worden volgens Musters geconfronteerd met andere mogelijkheden en beperkingen in de Nederlandse economie, waardoor vrij ondernemerschap eerder voor de hand ligt bij deze bevolkingsgroep dan wellicht bij autochtonen (Musters, 2006).

Musters is een voorstander van een vak “ondernemerschap” op scholen. Volgens hem zijn er teveel algemeen geschoolden en heeft Nederland meer behoefte aan specialisten. Een dergelijk vak doet leerlingen meer nadenken over maatschappelijke vraagstukken en werkt mogelijk inspirerend. Ook Musters wijst er op dat ondernemerschap onderhevig is aan niveauverschillen. Binnen ondernemingen met, vooral HBO/WO werknemers in dienst, heeft ondernemerschap een andere rol dan binnen bijvoorbeeld een kapperszaak. Musters voegt hier nog aan toe dat (succesvol) ondernemerschap in belangrijke mate niet aan te leren is, het

is met name afhankelijk van intrinsieke persoonskenmerken. Echter, ondernemerschap valt wel aan te vullen door middel van scholing (Musters, 2006).

De meerwaarde van het vignet zit mogelijk in de onderscheidende werking en het aantrekken van een type leerling. Volgens Musters kan het vignet in het bijzonder onderscheidend werken voor studies waar ondernemerschap minder nadrukkelijk in het curriculum is opgenomen, zoals bijvoorbeeld rechten. Musters verwacht dat schoolverlaters die een opleiding afgerond hebben met het vignet Leren Ondernemen wel een streepje voor zullen hebben bij sollicitaties ten opzichte van sollicitanten die dit niet hebben. Als dit ook tot uiting komt in de persoonlijke sfeer, is het pure winst voor een bedrijf, aldus Musters. Hij acht het vignet vooral als meerwaarde voor de MKB sector. Bij een bedrijf als de Rabobank ligt dit anders. De bank heeft voornamelijk te maken met sollicitanten met werkervaring. Stagiaires komen meestal uit het HBO/WO (waar ook nog vaak sprake is van voorselectie). Volgens Musters dienen stagiaires vooral een nieuwsgierige en dienende attitude te hebben (Musters, 2006).

Aangaande de gestelde criteria voor het vignet mist Musters de aspecten van het risico lopen bij het ondernemerschap. Alsook het juist inschatten van de kansen van een ondernemingsplan. Dit zou naar zijn mening beter belicht moeten worden. Gezien de aard van een bank, is de Rabobank bij uitstek belast met het inschatten van de kansen en risico's aangaande ondernemerschap met betrekking tot de financiering (Musters, 2006).

6.3 Gasunie

Mevrouw Van Wees, werkzaam op de personeelsafdeling van de Gasunie als opleidingsadviseuse en stage- en afstudeercoördinator, is niet direct enthousiast over het vignet. Volgens haar zijn er al teveel keurmerken dat je door de bomen het bos niet meer ziet. Goed onderwijs is volgens haar het belangrijkste, maar het is uiteraard wel mooi als leerlingen een ondernemende attitude hebben. Tevens merkt zij op dat de diversiteit van opleidingen in het HBO steeds groter wordt, waardoor de herkenbaarheid van opleidingen voor werkgevers verdwijnt. Kortom, goed onderwijs is een pré en maakt een vignet overbodig (Van Wees, telefonische interview, 2006).

6.4 Akzo Nobel Base Chemicals

Mevrouw Jonkman, sectorpersoneelschef bij Akzo Nobel Base Chemicals in Delfzijl, staat in beginsel open voor het vignet Leren Ondernemen. Zij vult hierop aan dat het vignet in haar ogen moet bestaan uit twee sporen: de opleiding moet een vignet verdienen en de student/leerling moet het vignet verdienen. Hierdoor wordt het vignet persoonsgebonden.

Aan het eind van een opleiding kan de opleider de studenten/leerlingen, met de juiste ondernemersvaardigheden in hun portfolio, een vignet toekennen. Om het vignet te behouden moet de student/leerling eens in de zoveel tijd op herhaling, zoals ook verplicht is bij het EHBO diploma (Jonkman, Rondetafelgesprek, 2006).

6.5 Vereniging Samenwerkende Bedrijven Eemsmond (SBE)

Mevrouw Kimkes, werkzaam als algemeen secretaris bij de Vereniging SBE, is van mening dat het vignet onderscheidend moet werken. Een vignet moet staan voor een bepaalde kwaliteit. Anders bestaat het risico dat het vignet gaat nivelleren en a) een nietszeggende kwalificatie wordt waar niemand op zit te wachten; of b) zich ontwikkelt tot een ondergrens/minimum in plaats van een positief onderscheidende kwalificatie met een daadwerkelijke meerwaarde (Kimkes, Rondetafelgesprek, 2006).

Elk bedrijf heeft nu een ISO-certificering, waardoor het geen onderscheidend vermogen meer heeft. Dit is een soort algemene standaard geworden. Het vignet kan daarom ook niet hetzelfde zijn voor HBO en VMBO-opleidingen. Als dat wel het geval is dan werkt het nivellerend, waardoor het onderscheidend vermogen teniet wordt gedaan. Het moet staan voor iets meetbaars, aantoonbaars. Kortom, het vignet moet voor iets staan (net zoals bij KNRM), zodat een bedrijf weet dat de studenten/leerlingen afkomstig zijn van een opleiding met het vignet over bepaalde ondernemersvaardigheden beschikt. Het vignet moet staan voor een bewezen c.q. toetsbare kwalificatie/norm. Het vignet dient zowel in woord als in daad onderscheidend te zijn. Er moet sprake zijn van een harde maatstaf met periodieke hertoetsing (Kimkes, Rondetafelgesprek, 2006).

6.6 Heuvelman Ibis B.V.

Heuvelman Ibis B.V., gevestigd in Delfzijl, is een bedrijf dat actief is op het gebied van bagger-, kust-, oever- en duikwerken. Heuvelman Ibis B.V. voert taken uit voor een grote groep opdrachtgevers. Diverse (semi-) overheidsinstanties vragen het bedrijf met regelmaat voor projecten. Zo werkt Heuvelman Ibis B.V. voor o.a. Rijkswaterstaat, provinciale en gemeentelijke overheden, alsmede diverse waterschappen. Ook het bedrijfsleven doet regelmatig een beroep op de diensten van Heuvelman Ibis B.V. De opdrachten worden naast in Nederland, ook in Duitsland, Denemarken en Frankrijk uitgevoerd (www.heuvelman-ibis.nl, 2006).

Bolt, werkzaam bij het bedrijfsbureau van Heuvelman Ibis B.V., denkt bij ondernemerschap aan een bedrijf als geheel, welk een bepaalde verantwoording aan de maatschappij moet

afleggen. Zo gaat het niet enkel om een positief eindresultaat, maar ook om het creëren van werkgelegenheid en een bepaald product (Bolt, 2006).

Binnen Heuvelman Ibis B.V. werken mensen met een verscheidenheid aan achtergronden. Voorop staat een bepaalde attitude. Zo dienen werknemers bij voorkeur ervaring en/of feeling te hebben met het werk op de werkvloer. Vrijwel iedereen heeft een technische onderwijsachtergrond (veelal MTS, maar ook HTS). Stagiaires hebben over het algemeen dezelfde achtergrond. Zij doen voornamelijk uitvoerend (veld)werk. Ook van hen wordt geacht dat zij letterlijk ervaring krijgen of hebben met ‘baggerwerkzaamheden’. Rond het bedrijf werken over het algemeen ongeveer drie à vier stagiaires. Zij dienen zichzelf aan; het bedrijf heeft namelijk geen directe contacten met de onderwijswereld. Overigens doen niet alle stagiaires veldwerk; zo zijn er ook facilitaire – en of receptietaken. Daarnaast heeft het bedrijf een hotel met restaurant waar ook stagiaires aan de slag kunnen (Bolt, 2006).

Volgens Bolt heeft het vignet geen enkele meerwaarde en gaat het meer om competenties. Werknemers van Heuvelman Ibis B.V. zouden volgens Bolt flexibel moeten zijn, klantvriendelijk, stressbestendig en moeten beschikken over analytisch vermogen (Bolt, 2006).

Aangaande de criteria ziet Bolt het meeste in de ondernemer in de klas. Heuvelman Ibis B.V. heeft hier al ervaring mee. Daarnaast is Bolt een groot voorstander van docentenstages in de vorm van ondernemersopdrachten en sluit zich hiermee aan bij de opmerkingen van Gerber. Docenten zouden veelal een kennisachterstand hebben en er verstandig aan doen te onderzoeken of de door hen uitgelegde theorie nog wel overeen komt met de praktijk. Bolt is dan ook meer voorstander van een keurmerk voor een docent, in plaats van een opleiding en/of student (Bolt, 2006).

Hoofdstuk 7 Wisselwerking

Het Missiedocument Arbeidsmarkt Eemsdelta dient als basis om in algemene zin bedrijfsleven en onderwijs beter met elkaar te laten matchen. In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de wisselwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven. In het kader van het vignet Leren Ondernemen zal een terugkoppeling worden gemaakt naar de eerder genoemde knelpunten ten aanzien van een brede toepassing van ondernemerschap bij onderwijsinstellingen.

7.1 Marktwerving

Op 15 februari 2006 gaf de minister van Economische Zaken, de heer Brinkhorst, een lezing over marktwerving in het (hoger) onderwijs bij de Faculteit der Economische Wetenschappen van de RUG. Brinkhorst pleit voor meer vraagsturing en minder toegangsdrempels in het hoger onderwijs. De roep om maatwerk, de individualisering en de achterblijvende kwaliteit van het Nederlandse onderwijsbestel nopen tot meer vraagsturing en minder toegangsdrempels in het hoger onderwijs, aldus Brinkhorst (www.ez.nl, 2006).

Meer vraagsturing hoeft volgens Brinkhorst niet te betekenen dat er een wildgroei aan populaire studies ontstaat. De Nederlandse accreditatie-organisatie en de onderwijsinspectie bewaken immers de kwaliteit van het hoger onderwijs. Daarnaast vertrouwt Brinkhorst er op dat mensen een rationele afweging maken, als zij via een opleiding in zichzelf investeren. Brinkhorst voorziet dat wanneer het hoger onderwijs steeds meer op een 'normale' economische sector gaat lijken, het overheidstoezicht daar een afspiegeling van zal zijn. De NMa¹² zal dan namens de overheid toezien op eerlijke concurrentie ten bate van de consument, waarbij prijsafspraken en kartelvorming bestraft zullen worden, aldus Brinkhorst (www.ez.nl, 2006). Brinkhorst is hiermee een duidelijke voorstander van meer marktwerving in het onderwijs en sluit zich aan bij diegenen die marktgerichtheid binnen onderwijs positief waarderen. Marktgerichtheid zou in navolging van deze gedachtegang onafhankelijkheid en prestige bevorderen. Meer marktwerving in het onderwijs opent de deur voor het bedrijfsleven om initiatieven te ontplooien teneinde de wisselwerking met het onderwijs te verbeteren. Initiatieven als het vignet Leren Ondernemen zouden hierbij mogelijk aansluiting bij kunnen vinden.

¹² NMa, de Nederlandse Mededingingsautoriteit. De NMa ziet toe op eerlijke concurrentie in Nederland. Zij bestrijdt partijen die kartels vormen en daarbij bijvoorbeeld prijsafspraken maken én partijen die misbruik maken van een economische machtspositie. Zij toetst fusies en overnames. De NMa houdt toezicht op alle sectoren.

7.2 Knelpunten

In het intermezzo over de hybride universiteit is al aangegeven dat nauwere samenwerking tussen het bedrijfsleven en het onderwijs niet zonder slag of stoot gaat. Het intermezzo gaf aan dat er grofweg twee verschillende standpunten bestaan ten aanzien van marktwerking in het onderwijs, wanneer dit universitair onderwijs betreft (Mouwen et al, 2000). Het ministerie van Economische Zaken (2004) wees op obstakels die het realiseren van een brede toepassing van ondernemerschap bij onderwijsinstellingen belemmeren:

1. De cultuur in het onderwijs: het belang van ondernemerschap wordt onvoldoende ingezien en erkend.
2. Docenten zijn onvoldoende opgeleid in ondernemerschap.
3. Er is onvoldoende direct toepasbaar lesmateriaal voor ondernemerschapsvakken beschikbaar

Ad 1 de onderwijscultuur: het eerder aangehaald onderzoek van het Ministerie van Economische Zaken uit 2002 bevestigt het eerste knelpunt (zie paragraaf 1.3). Dit wordt gedeeld door de meeste geïnterviewden (Slagter, Van der Veen, Edzes). Overigens blijkt uit de interviews die gehouden zijn met medewerkers van de RUG, dat samenwerking met het bedrijfsleven plaatsvindt, al is dit wellicht meer op ‘ad hoc’ basis dan structureel. Medewerkers maken veelal gebruik van hun eigen netwerk aan contacten. Het belang van ondernemerschap wordt, aldus de geïnterviewde werknemers van de RUG, hier wel voldoende ingezien (met uitzondering van de Faculteit GMW). Echter, er wordt ook gewezen op het eerder geconstateerde probleem van de ‘gepaste wetenschappelijke afstand’. Ook Helfrich van het Noorderpoortcollege is van mening dat ondernemerschap in het onderwijs voldoende ingezien en erkend wordt. De middelbare scholen in het Eemsdeltagebied bleken op verschillende manieren samen te werken met het bedrijfsleven ten aanzien van ondernemerschap. Zo kan het Ommelander College gebruik maken van de aanwezigheid van het nabij gelegen chemiepark, door sprekers uit te nodigen van de aldaar gevestigde bedrijven (bijvoorbeeld Aldel, Akzo Nobel Base Chemicals). Het Fivelcollege maakt gebruik van een verplichte periode ‘maatschappelijke oriëntatie’ waarbij leerlingen kennis maken met instellingen en bedrijven. De rector van het Fivelcollege pleit verder voor een nauwere samenwerking tussen VMBO en MKB door middel van stages, gezien de doorstroming van deze leerlingen naar het MBO. Deze samenwerking is dan ook voor verbetering vatbaar.

Ad 2: Dit knelpunt werd door meeste geïnterviewden erkend. Al werd ook opgemerkt dat docenten in de eerste plaats docenten blijven en geen ondernemers zijn. Edzes vond dat bij de faculteit GMW docenten onvoldoende zijn opgeleid in ondernemerschap betreffende het begeleiden van competentieontwikkeling en het starten van een eigen onderneming. Helfrich vond ook dat docenten in het middelbaar onderwijs te weinig zijn opgeleid in

ondernemerschap en vaak de nodige praktijkervaring ontberen. Hij is dan ook een groot voorstander van docentenstages, evenals Bolt en Gerber die vinden dat docenten veelal een kennisachterstand hebben. Via docentenstages kan meer praktische kennis binnen de schoolmuren komen, waardoor theorie beter aansluit op de alledaagse praktijk. Bolt is meer voorstander van een keurmerk voor een docent, in plaats van een opleiding en/of student. Gerber ziet docentenstages eerder als oplossing voor de kennisachterstand, omdat in het bedrijfsleven meer kennis aanwezig is.

Opvallend is dat de knelpunten eenzijdig worden gezocht bij het onderwijs, terwijl het vignet beoogt de wisselwerking te stimuleren en knelpunten dus ook bij het bedrijfsleven kunnen liggen. Volgens sommigen is een gedegen inventarisatie van de behoeften vanuit het bedrijfsleven een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van de wisselwerking (Gerber, Verhek). De Metaalunie wil bijvoorbeeld opleiding en werkervaring zoveel mogelijk hand in hand laten gaan en maakt zich daarom sterk voor duale opleidingstrajecten voor het gehele beroepsonderwijs. Het belang van een goede wisselwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven wordt door de meeste geïnterviewden ingezien. Volgens Helfrich kan de wisselwerking worden verbeterd als ondernemers workshops komen geven in het onderwijs. Ook de door een aantal omarmde docentenstages kunnen alleen worden uitgevoerd met behulp van ondernemers. Volgens Gerber van de Metaalunie staan de meeste ondernemers hiervoor wel open.

Als knelpunten voor het bedrijfsleven komen naar voren de tijdsinvestering van bedrijven om deel te nemen aan het vignet en het gevaar van afbreukrisico. Afbreukrisico doet zich voor als leerlingen/studenten die voor ondernemers opdrachten vervullen dit niet op de goede wijze doen, waardoor schade voor de ondernemer kan optreden. Het geven van gastcolleges bij onderwijsinstellingen kost tijd voor ondernemers. Sommige respondenten verwachten dat bedrijven weinig tijd kunnen vrijmaken om hun deel van de invulling van het vignet vorm te kunnen geven (Slagter, Musters). Ook Gerber vraagt zich af waar bedrijven de tijd moeten vinden om zich met de praktische invulling van het vignet te bemoeien. Betrokkenheid bij het vignet mag namelijk niet ten koste gaan van het rendement van een onderneming. Musters opteert daarom voor een compensatieregeling in de zin van het overnemen van administratieve handelingen door docenten van de betrokken opleidingen voor het bedrijf van de gastspreker. Ook Gerber is voorstander van de mogelijkheid voor bedrijven om delen van hun activiteiten aan het onderwijs uit te besteden.

Een knelpunt in het bedrijfsleven waarvoor het vignet een helpende hand kan bieden is de toenemende problematiek met betrekking tot bedrijfsopvolging. Een mogelijke oplossing is volgens Musters het organiseren van masterclasses bedrijfsopvolging om zodoende studenten te interesseren om ook naar reeds bestaand ondernemerschap te kijken.

7.3 Conclusie

Resumerend valt op dat de eerste twee knelpunten veelal weerklank vinden bij de geïnterviewde personen. Het derde knelpunt was niet direct onderwerp van de inventarisatie naar het draagvlak en is door de geïnterviewden niet genoemd. Het vloeit voort uit de eerste twee knelpunten. Wel werden eventuele knelpunten bij het bedrijfsleven genoemd. Duidelijk is dat de wisselwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven open staat voor initiatieven. Een vignet Leren Ondernemen kan hierbij mogelijk helpen om ondernemerschap breder onder de aandacht te brengen. Echter het is dan van belang dat de eerste twee knelpunten en knelpunten bij het bedrijfsleven worden aangepakt. De uitwisseling van docenten en ondernemers onderling is hierbij een veel gehoorde suggestie.

Hoofdstuk 8 Draagvlak en meerwaarde

Elk onderwijstype heeft zijn eigen specifieke, min of meer vastgelegde taak, aangaande het doceren van leerlingen/studenten. De visie op ondernemerschap en de praktische uitwerking daarvan om dit in het curriculum op te nemen, blijkt dan ook sterk afhankelijk van het type opleiding. Het behoeft weinig uitleg dat een MBO-opleiding een andere insteek heeft dan een universitaire studie. Ondernemerschap kan dan ook op meerdere manieren gedefinieerd worden; wat ook gebleken is uit de afgenomen interviews met diverse mensen in de onderwijssector. Dit hoofdstuk gaat in op het gemeten draagvlak en de eventuele meerwaarde van het vignet, onderverdeeld in sectoren zoals in de voorgaande hoofdstukken.

8.1 Hoger onderwijs

Universitaire opleidingen leiden studenten in eerste instantie niet op tot ondernemer. Wel wordt bij studies als bedrijfskunde, en in mindere mate economie, bovengemiddeld veel aandacht aan *het ondernemen* gegeven. Er wordt kennis aangereikt betreffende het ondernemen, samen met een pakket vaardigheden. Echter, de meerderheid van de respondenten is van mening dat ondernemers niet op te leiden zijn, omdat het meer gaat om persoonseigenschappen. Desalniettemin, erkennen de respondenten dat het vignet *Leren Ondernemen* een onderscheidende werking kan hebben en mogelijk een bepaald type leerling kan aantrekken. Men voelt echter niet voor het verplicht stellen van een dergelijk vignet. Bij geen van de respondenten van de RUG is het vignet met groot enthousiasme ontvangen. Bij de opleidingen Bedrijfskunde en Small Business and Entrepreneurschap verwacht men weinig toegevoegde waarde van het vignet, immers deze opleidingen onderscheiden zich al op het gebied van ondernemerschap. De vice-decaan van economie vindt het vignet niet geschikt voor zijn opleiding, omdat deze te specialistisch is om voor het vignet in aanmerking te komen. Bij de opleiding 'Bèta, Beleid en Bedrijf' van de Faculteit FWN is men niet enthousiast, omdat de criteria van het vignet te algemeen zijn om de inhoudelijke deskundigheid van een opleiding te toetsen. Inhoudelijke deskundigheid slaat op een kunde binnen een faculteit. De faculteit FWN is specialistisch en op bepaalde gebieden onderscheidend ten opzichte van andere universiteiten. Dit komt niet tot uiting in een algemeen vignet, omdat de criteria hier geen rekening mee houden. Een vignet is dan ook geen goed middel om deze specialisaties tot uitdrukking te laten komen. Bovendien is de verwachting hier dat bedrijven weinig waarde aan het vignet zullen hechten. Edzes werkzaam bij de faculteit Sociologie is meer een voorstander van een vignet dat als keurmerk dient voor competentiegericht onderwijs dan voor ondernemerschap. Verder wijst men op de administratieve lasten die een vignet met zich mee zal brengen.

De criteria zijn aan kritiek onderhevig. Over het algemeen vinden de respondenten deze te algemeen van aard, hetgeen afbreuk doet aan de status en het onderscheidend vermogen van het vignet. Alleen als vignet de status heeft van een kwaliteitslabel en onderscheidend werkt heeft het meerwaarde. Om onderscheidend te kunnen werken moeten de criteria per type onderwijs verschillen, gezien de invulling en moeilijkheidsgraad van elk type onderwijs. Ondernemerschap heeft niet overal dezelfde rol. Bij bètastudies bijvoorbeeld komt ondernemerschap vaak niet tot uitdrukking in het starten van een eigen bedrijf, maar veelal in een bepaalde drive om binnen bestaande bedrijven innovatieve ideeën te ontwikkelen en implementeren. Het alternatief is bijvoorbeeld een zeer specifiek aan strenge criteria onderhevig kwaliteitskeurmerk, met oog op de verschillen tussen opleidingen en opleidingsniveaus. Dit komt de onderscheidendheid ten goede, maar gaat waarschijnlijk ten koste van de onderlinge vergelijkbaarheid. Daarnaast heeft men twijfels over de operationalisering van de criteria en over de bewaking van de indicatoren.

Over het algemeen vinden de academici het HBO een meer geschikt platform om het ondernemerschap te onderwijzen. Rutten stelde dat “het focussen op direct toepasbare, praktische kennis niet de hoofddoelstelling is van de meeste universitaire opleidingen.”

8.2 Middelbaar (beroeps)onderwijs

Uit de interviews met de middelbare scholen bleek dat alle drie de onderwijsinstellingen aandacht besteden aan ondernemerschap. Het ondernemen komt ter sprake bij gastcolleges, stages, bedrijfssimulaties en bedrijfsbezoeken. Volgens Slagter van het Fivelcollege worden bedrijven ook zonder vignet al bij het onderwijs betrokken en bestaat al een intensieve samenwerking met bedrijven. Het vignet zou daarom “voorbij gaan aan de al ingeslagen weg”. Ook binnen het Noorderpoortcollege wordt ondernemerschap op verschillende manieren gestimuleerd en wordt samengewerkt met het bedrijfsleven. Zo wordt elke student geacht een ondernemingsplan te schrijven tijdens zijn of haar studietijd en gaat een student vaak op stage.

De heer Helfrich, van het Noorderpoortcollege, geeft de voorkeur aan een persoonsgebonden vignet in plaats van één voor een gehele opleiding. Het wel of niet krijgen van een vignet kan dan worden getoetst aan datgene dat de student heeft gedaan tijdens de opleiding. Voor de criteria betekent dit dat deze ook persoonsgebonden moeten zijn. De meerwaarde van het vignet voor de student is dat deze zich onderscheidt van de rest. De meerwaarde voor de school zit eveneens in de onderscheidende werking voor de school en in de intensivering van het contact met bedrijfsleven (Helfrich, De Groot).

Ook bij het middelbaar beroepsonderwijs hecht men belang aan differentiatie van de criteria naar de verschillende typen onderwijs (Slagter, Helfrich, De Groot). De Groot van het Ommelander college vindt dat de criteria vooral gericht zijn op het beroepsonderwijs en daardoor moeilijk zijn te operationaliseren. Hij ziet in beperkte mate kansen voor het vignet bij het MAV)/HAVO/VWO-onderwijs, waarbij de criteria 1, ondernemer voor de klas, en 4 ondernemersopdrachten voor docenten, te operationaliseren zijn. Slagter wijst er op dat de criteria geen onderscheid maken tussen ondernemer zijn en het werkzaam zijn in een onderneming.

8.3 Intermediaire organisaties en bedrijven

Verhek, Regioraad Noord Groningen wijst evenals mevrouw Wees van de Gasunie en Van der Veen van het CWI Delfzijl op de stortvloed aan keurmerken en vignetten. Een extra keurmerk gevoegd aan de vele uitstroomprofielen waar CWI mee te maken heeft komt het overzicht niet ten goede. Volgens Gerber van De Metaalunie heeft het vignet voor een ondernemer meerwaarde als het nut aantoonbaar is. Volgens Verhek kan het vignet een bepaalde meerwaarde hebben, in de sfeer van afstemming van het onderwijs en de arbeidsmarkt. Voor Van der Veen heeft het vignet geen meerwaarde, zolang het geen status heeft. Evenals Edzes hecht hij vooral waarde aan competenties. De heer Musters van de Rabobank-Noord Groningen verwacht dat schoolverlaters die een opleiding afgerond hebben met het vignet Leren Ondernemen een streepje voor zullen hebben. De meerwaarde van het vignet zit volgens Musters dan ook in de onderscheidende werking en het aantrekken van een bepaald type leerling. Leerlingen/studenten met een vignet zouden volgens hem voornamelijk welkom zijn in het MKB. Dit omdat grotere bedrijven vaak werknemers aantrekken die al een bepaalde werkervaring hebben opgedaan. Volgens mevrouw van Wees van de Gasunie zou goed onderwijs een vignet overbodig maken, al is een ondernemende houding van studenten wel wenselijk. De heer Bolt van Heuvelman Ibis B.V. wijst op de importantie van competenties; hij ziet geen enkele meerwaarde in het vignet.

Verhek en Gerber missen in de criteria de invloed van het bedrijfsleven. Verhek vraagt zich af of bij de formulering van de criteria rekening gehouden is gehouden met het MKB. Gerber meent dat een vignet enkel bestaansrecht heeft wanneer de normering door het bedrijfsleven aangeleverd wordt. Een inventarisatie aangaande de behoeften vanuit het bedrijfsleven lijkt hem dan ook wenselijk. Gerber mist dan ook de vertaling van behoeften naar criteria, (de normering) die tot nu toe “vooral op de onderwijsinstellingen lijken te zijn gericht”. De criteria van het vignet moeten volgens Verhek duidelijkheid verschaffen voor een individueel bedrijf over de meerwaarde van een persoon die van een onderwijsinstelling afkomstig is met een dergelijk vignet. In de criteria mist Musters de aspecten van het risico lopen bij het ondernemerschap en het omgaan met kansen. De schaduwzijde van het ondernemen wordt

volgens hem dan ook onderbelicht. Mevrouw Jonkman, verbonden aan Akzo Nobel Base Chemicals in Delfzijl, ziet graag een persoonsgebonden vignet. Mevrouw Kimkes, van de Vereniging SBE, ziet het vignet ook graag als een kwaliteitskeurmerk, zodat er een onderscheidende werking vanuit gaat. Een nivellering van het vignet is niet wenselijk, omdat dit de status afbreuk zal doen. In dit licht is Kimkes ook voorstander van verschillende criteria aangaande de verschillende onderwijstypen.

Literatuurlijst

- MinEZ (2004), *Actieprogramma ondernemerschap en onderwijs*. Den Haag, Ministerie van Economische Zaken.
- MinEZ (2002), *Ondernemerschapsmonitor voorjaar 2002*. Den Haag, Ministerie van Economische Zaken.
- MinEZ (2005), *Leren Ondernemen moet ondernemersgeest aanwakkeren*. Den Haag, Ministerie van Economische Zaken.
- Mouwen, C.A.M., Bijsterveld, S.C. (2000), *De hybride universiteit: het onverenigbare verenigd?* Amsterdam: Elsevier bedrijfsinformatie B.V.
- Oosterhaven, J. (2005), *Academische impacts vanuit een regionaal perspectief*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Veenhoven, R., Topcu, F (2004), *Maatschappelijke citaties van universiteiten. Vermeldingen in overheidspublicaties en kranten*. Amsterdam, Stichting Weten en Science Alliance.

Internetbronnen:

- www.cabgroningen.nl (2006), "CAB", In: Thema's Arbeidsmarkt & economie, Personeel en organisatie en Markt/behoefte onderzoek, <http://www.cabgroningen.nl/index3.htm>. Bezocht op: 15 februari 2006.
- www.cwinet.nl (2006), "CWInet", In: Over CWI, http://www.cwinet.nl/nl/over_cwi/index.asp. Bezocht op: 24 januari 2006.
- www.ez.nl (2006), "Ministerie van Economische Zaken, In: Actueel: Toespraken, <http://www.ez.nl/content.jsp?objectid=13356>. Bezocht op: 16 februari 2006.
- www.fivelcollege.nl (2006), "Fivelcollege", In: De School, http://www.fivelcollege.nl/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=47&Itemid=49. Bezocht op: 24 januari 2006.
- www.heuvelman-ibis.nl (2006), "Heuvelman Ibis B.V.", In: Wie zijn wij?, <http://www.heuvelman-ibis.nl/>. Bezocht op: 13 februari 2006.
- www.lerenondernemen.nl (2006), "Leren Ondernemen, voor iedereen die ondernemerschap in het onderwijs wil brengen", In: Over Leren Ondernemen: Partnership Leren Ondernemen, <http://www.lerenondernemen.nl/index.php?pageID=1033>. Bezocht op: 3 januari 2006.
- www.ondernemersplein.nl (2005), "Ondernemersplein.nl", In: E-Scan Ondernemerstest voor ondernemers is wetenschap en ondernemen, <http://www.ondernemersplein.nl/rubriek.php?r=5&n=114>. Bezocht op: 6 januari 2006.
- www.ouka.fi (2006), "City of Oulu", In: Business. <http://www.ouka.fi/english/business.html>. Bezocht op: 20 januari 2006.
- www.regioraad.nl (2006), "Regioraad Noord Groningen: Alles over wonen in Noord Groningen de regio om in te wonen", In: Organisatie, <http://www.regioraad.nl/>. Bezocht op: 22 januari 2006.
- www.rug.nl/fwn/, "Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen", In: M-variant 'Bèta, Beleid en Bedrijf', <http://www.rug.nl/fwn/mVariant/>. Bezocht op: 25 januari 2006.
- www.technomatch.nl (2006), "Technomatch", In: Nieuws, <http://www.technomatch.nl/ms/?page=nieuws>. Bezocht op: 20 januari 2006.

Bijlage 1 Indicatoren voor de certificaten (in vraagvorm)

Ad 1. Ondernemer voor de klas

Aantallen

- Hoeveel gastlessen/colleges worden er binnen de opleiding door ondernemers gegeven?
- Hoeveel leerlingen/studenten van de gehele opleiding zijn bij deze gastlessen aanwezig?

Organisatorische aanpak

- Is de ‘ondernemer voor de klas’ activiteit voorbereid? Is er bijvoorbeeld:
 - ter voorbereiding overleg geweest tussen de betreffende docent en ondernemer?
 - aandacht voor een goede ontvangst van de ondernemer en een goede afstemming van informatie (contactpersoon, adresgegevens, vastgesteld tijdstip en datum voor uitvoering, eventuele contactmomenten voorafgaand aan de activiteit, etc.)?
- Wordt de ‘ondernemer voor de klas’ activiteit uitgevoerd vanuit een samenwerkingsverband met onder andere ondernemers?
- Is de ‘ondernemer voor de klas’ een terugkerende activiteit die structureel is ingebed, bij voorkeur bij verschillende vakken van de opleiding?
- Wordt de ‘ondernemer voor de klas’ activiteit geëvalueerd (door en tussen leerlingen/studenten, ondernemers en docenten)?

Inhoudelijke aanpak

- Is er een draaiboek gebruikt, waarin o.a. is vastgelegd wat de doelstellingen zijn?
- Vormt de gastles of het -college een logisch geheel met het vak waarbinnen de les valt en de andere onderdelen van het curriculum?
- Is de les of het college in voorafgaande lessen voorbereid?
- Wordt er in de vervolglussen of –colleges ingegaan op wat er tijdens de gastles of het -college aan bod is geweest?

Ad 2. Ondernemerschap in het curriculum

Aantallen

- In welke vakken komt het thema ondernemerschap in het curriculum aan bod?
- Hoeveel leerlingen/studenten van de opleiding worden met de vakken die aandacht aan het ondernemerschap besteden, bereikt?

Organisatorische aanpak

- Is er een samenwerkingsverband met onder andere ondernemers betrokken (bijvoorbeeld in een adviesrol) bij de integratie van het thema ondernemerschap in het curriculum?
- Is het thema ondernemerschap een terugkerend thema dat structureel is ingebed in het curriculum?

Inhoudelijke aanpak

- Komen de volgende fasen van ondernemerschap in het curriculum aan bod?
 - Oriëntatie/kennismaking met het ondernemerschap
 - Voorbereiding op het ondernemerschap
 - Het bedenken van een bedrijfsidee
 - Het uitwerken van een bedrijfsidee (in de vorm van een bedrijfsplan)
 - Het ‘proefdraaien’ als ondernemer (bijvoorbeeld in de vorm van een minionderneming)
- Wordt het onderdeel ondernemerschap in het curriculum geëvalueerd?

Indicator+:

Aan deze indicator hoeft niet voldaan te worden, maar het is wel een pluspunt.

- Begeleiding tijdens de feitelijke startfase.

Ad 3. Ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten

Aantallen

- Wat is het aantal ondernemersopdrachten waarmee gewerkt wordt om vakken/onderdelen uit het curriculum vorm en inhoud te geven?
- Hoeveel studenten/leerlingen van de gehele opleiding zijn betrokken bij de uitvoering van de ondernemersopdrachten?

Organisatorische aanpak

- Zijn de ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten voorbereid? Is er bijvoorbeeld:
 - een goede afstemming van contactinformatie tussen ondernemers, student(enteams) en docenten (contactpersonen, -gegevens en momenten)?

- één aanspreekpunt vanuit de onderwijsinstelling voor ondernemers? Dit om de ondernemersopdrachten binnen de onderwijsinstelling te organiseren en te stroomlijnen (zodat vraag en aanbod optimaal op elkaar wordt afgestemd)?
 - een samenwerkingscontract?
 - een goede begeleidingsstructuur, waarbij zowel begeleiding door de ondernemer als die door de onderwijsinstelling beschreven is?
- Worden ondernemersopdrachten voor leerlingen/studenten vanuit een samenwerkingsverband met onder andere ondernemers uitgevoerd?
- Is het werken met ondernemersopdrachten een terugkerende activiteit in het curriculum die structureel is ingebed?
- Worden de ondernemersopdrachten geëvalueerd (door en tussen leerlingen/studenten, ondernemers en docenten)?

Inhoudelijke aanpak

- Is vastgelegd wat de opdracht is, door wie deze wanneer wordt uitgevoerd en wat de verplichtingen en verwachte tijdsinvestering en resultaten zijn? (Dit kan een onderdeel vormen van een samenwerkingscontract.)
- Worden de ondernemersopdrachten in overleg tussen docent/studenten/leerlingen en ondernemer voorbereid?

Ad 4. Ondernemersopdrachten voor docenten

Aantallen

- Wat is het aantal ondernemersopdrachten die (deels) door docenten wordt uitgevoerd?
- Hoeveel docenten van de gehele opleiding zijn betrokken bij de uitvoering van de ondernemersopdrachten?

Organisatorische aanpak

- Zijn de ondernemersopdrachten voor docenten voorbereid? Is er bijvoorbeeld:
 - een goede afstemming van contactinformatie tussen ondernemers en docenten (contactpersonen, -gegevens en momenten)?
 - één aanspreekpunt vanuit de onderwijsinstelling voor ondernemers? Dit om de ondernemersopdrachten binnen de onderwijsinstelling te organiseren en te stroomlijnen (zodat vraag en aanbod optimaal op elkaar wordt afgestemd)?
 - een samenwerkingscontract?

- een goede begeleidingsstructuur, waarbij zowel begeleiding door de ondernemer als die door de onderwijsinstelling beschreven is?
 - Worden ondernemersopdrachten voor docenten vanuit een samenwerkingsverband met onder andere ondernemers uitgevoerd?
 - Is het werken met ondernemersopdrachten een terugkerende activiteit in het personeelsbeleid?
- Worden de ondernemersopdrachten geëvalueerd (door en tussen ondernemers en docenten)?

Inhoudelijke aanpak

- Is vastgelegd wat de opdracht is, door wie deze wanneer wordt uitgevoerd en wat de verplichtingen en verwachte tijdsinvestering en resultaten zijn? (Dit kan een onderdeel vormen van een samenwerkingscontract.)
- Worden de ondernemersopdrachten in overleg tussen docent en ondernemer voorbereid? (www.lerenondernemen.nl, 2006).

De vragen hebben aldus zowel een kwalitatief als een kwantitatief karakter. Voor de kwantitatieve vragen moeten gegevens beschikbaar zijn. Een certificaat kan voor een periode van 2 jaar worden aangevraagd en geldt voor één opleiding die door een onderwijsinstelling wordt verzorgd. Na twee jaar is het certificaat verlopen. Deze kan wel opnieuw worden aangevraagd.

Tabel 1.1 geeft weer wat er precies bedoeld wordt met één opleiding.

Tabel 1.1 – Voorbeelden van opleidingen

<i>Opleidingsniveau</i>	<i>Soort opleiding</i>
Middelbaar	BOL-opleiding Verkoopmedewerker (niveau-2)
Hoger	Voltijdopleiding Personeel en Arbeid
Universitair	Voltijdopleiding Technische Innovatiewetenschappen

Bron: Lerenondernemen.nl (2006)

Bijlage 2 Schema interviews

Geïnterviewden

Organisatie/naam	Functie	Datum interview	Aanwezig rondetafelgesprek
CWI Delfzijl-Winsum: dhr van der Veen	Vestigingsmanager	25 januari 2006	Ja
Fivelcollege Delfzijl: dhr Slagter	Rector	25 januari 2006	Ja
Heuvelman Ibis B.V. Delfzijl: dhr Bolt	Bedrijfsbureau	14 februari 2006	Nee
Koninklijke Metaalunie district Noord Beilen: dhr Gerber	Regiosecretaris	19 januari 2006	Ja
Noorderpoortcollege Groningen: dhr Helfrich	Sectordirecteur Horeca, Toerisme en Voeding	13 februari 2006	Ja
Ommelander College Appingedam: dhr de Groot	Rector	19 januari 2006	Nee
De Ondernemers/De Bovenkamer van Nederland Assen: dhr Ten Cate	Mede oprichter	17 januari 2006	Nee
Rabobank-Noord Groningen: dhr Musters	Directeur	25 januari 2006	Nee
Regioraad Noord Groningen Usquert: dhr Verhek	Beleidsmedewerker	23 januari 2006	Ja
Rijksuniversiteit Groningen:			
Bedrijfskunde: - dhr Zwart	Opleidingsdirecteur Small Business and Entrepreneurship	3 januari 2006	Nee
- dhr Rutten	vice-decaan	5 januari 2006	Nee
Faculteit Economische Wetenschappen: - dhr Sterks	voce-decaan	5 januari 2006	Nee
Wis en Natuurwetenschappen: - dhr Abma	Stagecoördinator Bèta beleid en bedrijf	11 januari 2006	Nee
Gedrag en Maatschappijwetenschap pen: - dhr Edzes	Docent vakgroep Sociologie. Onderzoeker Centrum voor Arbeid en Beleid (CAB)	Via email	Nee

Bronnen naar aanleiding van rondetafelgesprek 9 februari 2006

Organisatie/naam	Functie	Datum
Akzo Nobel Base Chemicals: mevr Jonkman	Sectorpersoneelschef	9 februari 2006
Koninklijke Metaalunie district Noord: dhr Gerber	Regiosecretaris	9 februari 2006
Regioraad Noord Groningen: dhr Verhek	Beleidsmedewerker	9 februari 2006
Vereniging Samenwerkende Bedrijven Eemsmond (SBE): mevr Kimkes	Algemeen secretaris	9 februari 2006
Technomatch, Technocentrum Noord: dhr Brinkers	-	9 februari 2006

Bijlage 3 Verslag bijeenkomst 9 februari (Gemeente Delfzijl)

Aanwezig:

Arends, Appingedam, sector Stadsbeheer en economische zaken
 Henk Gerber, metaalunie, regiosecretaris
 Gerrit v/d Veen, CWI Delfzijl
 Steven Helfrich, ROC Noorderpoort College
 Jans Blok, BBE
 Jose Kimkes, SBE
 Marco Verhek, Regioraad Noord Groningen
 Henk Brinkers, Technomatch, Technocentrum Noord
 Wim Boerkamp, Adviesbureau Spoorzicht
 Jaap Dijkema, beleidsmedewerker, ISD (intergemeentelijke sociale dienst Noord-Oost)
 Akkie Jonkman, Akzo Nobel
 Koos Slagter, Fivelcollege
 Geert Meijerink, provincie Groningen
 Elise Kamphuis, Wetenschapswinkel Eco/Bdk RuG
 Sijbren de Jong, Wetenschapswinkel Eco/Bdk RuG
 Jasper Bakker, Wetenschapswinkel Eco/Bdk RuG

.....

Het algemene gevoel is dat een vignet wel kan werken, maar dat dat afhankelijk is van de waarde die het krijgt en dit hangt af van de invulling en de functie.

- een vignet kan alleen werken als je goed afsprekt aan welke normen het moet voldoen, deze normen moeten zo concreet mogelijk zijn en aangeleverd worden door het bedrijfsleven (Gerber).
- Gevaar van afbreukrisico moet worden geminimaliseerd, afbreukrisico doet zich voor als leerlingen/studenten die voor ondernemers opdrachten vervullen dit niet op de goede wijze doen, waardoor schade voor de ondernemer kan optreden. Aan de andere kant is het geweldig dat bedrijven delen van hun activiteiten aan het onderwijs kunnen uitbesteden (Gerber).
- vignet moet onderscheidend werken. Bij de ISO-certificering wordt alleen naar de procedure gekeken. Dit zegt niets over de kwaliteit. Elk bedrijf heeft nu een ISO-certificering, waardoor het geen onderscheidend vermogen meer heeft. Het vignet kan daarom ook niet hetzelfde zijn voor HBO en VMBO-opleidingen. Als dat wel het geval is dan werkt het nivellerend, waardoor het onderscheidend vermogen teniet wordt gedaan. Kortom, het vignet moet voor iets staan (net zoals bij KNMR), zodat een bedrijf weet dat de studenten/leerlingen afkomstig zijn van een opleiding met het vignet weten dat deze student/leerling over bepaalde ondernemersvaardigheden beschikt (Kimkes).

- In veel vmbo en beroepsopleidingen wordt al het nodige aan ondernemerschap gedaan en ook op HBO-opleidingen neemt ondernemerschap een steeds belangrijker plaats in. Opleidingen die een vignet krijgen, moeten echt iets extra's toevoegen aan deze bestaande situatie en ook trots kunnen zijn op het vignet, zodat je als gesprekspartner wordt geaccepteerd bij het bedrijfsleven (Helfrich).
- Vignet moet bestaan uit twee sporen: de opleiding moet een vignet verdienen en de leerling/student moet het vignet verdienen. Hierdoor wordt het vignet persoonsgebonden. Aan het eind van een opleiding kan de opleider de studenten/leerlingen met die de juiste ondernemersvaardigheden in hun portfolio hebben een vignet toekennen (Jonkman). Het vignet kan op deze wijze ook de status krijgen van een soort van ondernemersaantekening die de student heeft behaald (Gerber). De normen hiervoor moeten door het bedrijfsleven worden opgesteld (Gerber). Om het vignet te behouden moet de student/leerling eens in de zoveel tijd op herhaling, zoals ook verplicht is bij het EHBO-diploma (Jonkman).
- Zuiver definiëren: heeft het vignet betrekking op ondernemende vaardigheden of echt op ondernemerschap - het opzetten en runnen van eigen bedrijf, dus de kappers met een vignet kunnen hun eigen kappersbedrijf opzetten – (Boerkamp).
- Studenten/leerlingen die beschikken over ondernemersvaardigheden zijn belangrijk voor MKB, omdat zij over verschillende aspecten kunnen meedenken met de ondernemer. Maar het moet niet teveel bemoeizucht tot gevolg hebben (Blok).
- Het vignet moet ook een vertrouwensrelatie tussen bedrijven en onderwijsinstellingen creëren, zodat bedrijven graag iets doen voor bepaalde opleidingen en omgekeerd. Dit betekent dat het vignet in feite wordt gekoppeld aan een organisatie.
- Opleidingen moeten het vignet verdienen en bedrijven moeten ook bereid zijn om hun nek uit te steken. Het vignet moet dan wel iets betekenen voor de bedrijven (Gerber).
- Vignet moet voldoende ruimte bieden aan regionale verankering, dit betekent niet verschillende criteria per regio (Verhek).
- In het onderwijs ligt 60 procent vast, 20 procent kan worden ingevuld door de school en 20 procent door het bedrijfsleven.
- Duaal leren is de meest ideale vorm voor VMBO en ROC's, maar dit is praktisch niet realiseerbaar (Helfrich).
- MKB wordt voor 60 procent gevoed door mensen met een VMBO of MBO-opleiding.

Illustratie: Ergens aan een dijk zit een bedrijf met 100 werknemers. Aanvankelijk werkten er 35 werknemers. Op de vraag aan de eigenaar hoe het bedrijf zo succesvol was geworden, antwoordde deze: “de doorgroei heb ik te danken aan een HTS’er die ik dienst had genomen. Deze had het ondernemerschap in zijn vingers. Hij is nu directeur bij mijn bedrijf”.

Reacties open vraag:

- Henk Brinkers: Vignet moet onderscheidend zijn. Er moeten voldoende kwaliteitseisen in opgenomen worden. Anderzijds moet een vignet bevorderen dat jongeren ondernemer willen worden.
- Wim Boerkamp: Criteria dienen helder geformuleerd te zijn. Ook dient zichtbaar te zijn wat er achter het vignet schuil gaat. Het vignet dient ook gelegitimeerd te worden, door bijvoorbeeld branche organisaties.
- Akkie Jonkman: Ik zou een persoonsgebonden vignet met een kwalificatie/specificatie van zowel bedrijfsleven als onderwijs willen laten ontstaan. Een portfolio voor de student met opmerkingen over eigen capaciteit. Tevens dient een soort EHBO-herhaling vereist te zijn, dit om de kennis en kunde op niveau te houden.
- Marco Verhek: Het vignet dient een onderscheidend vermogen te bezitten. De criteria dienen duidelijkheid te verschaffen voor een individueel bedrijf. Dit, in die zin dat het voor een individueel bedrijf duidelijk is waarom personen die van een onderwijsinstelling komen met een vignet een meerwaarde hebben ten opzichte van personen die dit niet bezitten.
- Steven Helfrich: Vignet moet betekenisvol zijn.
- Jans Blok: Het vignet dient de leerlingen van de onderwijsinstellingen behoorlijk wat bagage mee te geven ten aanzien van ondernemen.
- Jose Kimkes: Het vignet moet staan voor een bewezen c.q. toetsbare kwalificatie/norm. Het vignet dient zowel in woord als in daad onderscheidend te zijn. Er moet sprake zijn van een harde maatstaf.

Publicaties¹³ van de Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde (vanaf 1997)

- EC 96 E. Beumers, *Beslissende (f)actoren voor hennepsteelt, onderzoek naar het achterwege blijven van hennepsteelt voor de papierindustrie in de Veenkoloniën*, 1997.
- EC 98-I K.J. Driessen, *Internationale uitbesteding door de KLM*, 1997.
- EC 98-II A.M.S. den Ouden, H.B.G. Gelling, *Economische betekenis van een groeiend Schiphol voor bedrijven*, 1997.
- EC 99 M.B.W. Hazewinkel, R.T. Postma, *Financiering monumentenzorg, onderhoud versus restauratie*, 1997.
- EC 100 R. Enting, *Subsidieverdeling voor het stads- en streekvervoer: doelstellingsbewust?*, 1997.
- EC 101 R. Schultink, *Lokale Agenda 21, beleid en indicatoren voor duurzaamheid*, 1997.
- EC 102 drs. F.J. Sijsma, drs. D. Strijker, M.L.A.W. Hoefsloot, *Duurzame ontwikkeling in het Waddengebied, een methode voor het afwegen van economie, natuur, milieu en landschap*, 1998.
- EC 103 drs. M.J.H. van Onna, *Kwaliteitsmeting in de economische wetenschap, een goede econoom is meer dan een goede onderzoeker*, 1998.
- EC 104 A. Heine, M. Maatman, *Maatschappelijk verantwoord ondernemen, een analyse van de jaarverslagen van de 25 grootste Nederlandse ondernemingen*, 1998.
- EC 105 R. Hilgenga, *Kennisvergroting in het Roemeense midden- en kleinbedrijf, de rol van de ontwikkelingsprogramma's van de Europese Unie*, 1998.
- EC 105 ing. K. Bettels, drs. F.J. Sijsma, *Het Emssperrwerk, een evaluatie op duurzaamheid van een waterkering in de Ems*, 1998.
- EC 107 J.W. Boven, *Markt voor natuurvoeding: een supermarkt, de toekomstige ontwikkeling van het netwerk van biologische voedingsmiddelen*, 1998.
- EC 108 J. Idema., *Stock Markets in Transition Economies, the case of the Tallinn stock exchange, Estonia*, 1998.
- EC 109 P.A.M. Lohle, *Arbeidspool, een (arbeidsmarkt)instrument om flexibiliteit en bestaande zekerheid te combineren*, 1999.
- EC 110 A.P. Postma, drs. F.J. Sijsma, drs. T.M. Stelder en drs. D. Strijker, *De concurrentie-kracht van Weststellingwerf, een economisch-ruimtelijk perspectief*, 1999.
- EC 111 R. de Veer, *Bank stability in transition economics, case study Estonia*, 1999.
- EC 112 R.J. Suhlman, m.m.v. drs. F.J. Sijsma, *Financiering van monumentale kerken – Verkenning van de effecten van overheidsbeleid*, 1999.
- EC 113 H. Dijk, *Ware Woorden of Schone Schijn? – De betrouwbaarheid van uitlatingen over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen*, 2000.
- EC 114 W. Dijkstra, *Water zonder grenzen, internationalisering van de Nederlandse watersector*, 1999.
- EC 115 R.P. Brouwer en O.P. Smid, *Magnesiumproductie in de Eemsmond, vorming van clusters van bedrijvigheid rondom magnesiumproductie*, 1999.
- EC 116 A.P. Postma, *Ecologische voetafdruk, betekenis en bruikbaarheid*, 2000.
- EC 117 G. Ypma, *Een onderzoek naar streekgebonden producten in het Waddengebied*, 2001.
- EC 118 G. Molema en P. Olthof, *Vermarkting van dorplandschappen*, 2001.
- EC 119 D. de Jong, *Verstand van Zaken? - Over wetenschap, waarheid en verwaring*, 2001.

¹³ Publicaties in de reeks Publicaties van de Wetenschapswinkel voor Economie & Bedrijfskunde hebben een EC nummer, krijgen een ISBN nummer en worden uitgebracht op klein formaat, gebrocheerd. Publicaties uitgebracht in de werkdocumenten reeks hebben een WD nummer, krijgen geen ISBN nummer en worden uitgebracht op A4 formaat met een metalen ringband.

- EC 120 E. Bruning, S.Jansen, M. Kasper, drs. E. Kamphuis (red.), *Formule Trendbreuk voor EKO-verkoop: Trendy of Trend?*, 2001.
- EC 121 M. Broekhof, *Transparency in the pharmaceutical industry - a cost accounting approach to the prices of drugs*, 2002.
- EC 122 E. Kamphuis, *Organic Flower Bulbs from Holland, Outlook for the French Market*, 2002.
- EC 123 B. Hilbrands, J. van Veen, drs. E. Kamphuis (red.), *Gastouder gezocht! Strategieën voor kleinschalige en flexibele kinderopvang*, 2002.
- EC 124 A.W. Brouwer, D. Dijkema, *Microfinance Dilemma: The Case of Bandung, Indonesia*, 2002.
- EC 125 D. Kuipers, *Bouwen aan duurzaamheid, een onderzoek onder Nederlandse gemeenten naar de invoering van de statiegeldregeling voor het stimuleren van duurzaam bouwen op vrije kavels*, 2002.
- EC 126 drs. F.J. Sijtsma, drs. P. Hogendoorn, drs. G. J. Hoogstra, drs. C.-J. Pen, prof. dr. P.H. Pellenbarg m.m.v. Sytse Duiverman, *Uitgifte van bedrijventerreinen op het Friese platteland*, 2002.
- EC 127 Rinze Anne van der Sluis, *Tussen Mens en Machine, Over de toegankelijkheid van het betalingsverkeer in relatie tot ouderen*, 2002.
- EC 128 Michiel Nijboer, *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Fryslân. Omgaan met stakeholders in theorie en praktijk*, 2002.
- EC 129 Leon Boerboom, *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Fryslân. Een analyse van de jaarverslagen van 16 grote Friese bedrijven*, 2002.
- EC 130 Jacob de Vries, *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Fryslân. Een analyse van bedrijfscodes*, 2003.
- EC 131 Renate Bieleman, *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Fryslân. Een analyse van de berichtgeving over bedrijven in de krant*, 2002.
- EC 132 Elisa Ninke Staal, *Microfinance of Housing. The Case of Nicaragua*, 2003.
- EC 133 Auke Jan Martens, Paul van der Laan, Elise Kamphuis (red.), *Goed gekeurd hout. Hoe kan het marktaandeel van gecertificeerd hout worden vergroot?*, 2003.
- EC 134 Catrinus J. Jepma, Elise Kamphuis (eds.), *Developing Countries and GATS*, 2003.
- EC 135 Friso de Jong, *Telecommunications reform in Mexico. An in-depth analysis on the socio-economic consequences of liberalisation of Mexico's telecom services industry*, 2003.
- EC 137 Melchior Bauer, *Microfinance for housing in Nicaragua: is joint-liability an effective mechanism?*, 2004.
- EC 138 Patricia Eijgelaar, Johan Feikens, *De helpende hand. Effectiviteit adviezen Ondernemersklankbord aan het MKB*, 2004.
- EC 139 Carsten van Calck, Saskia Grit, Michiel Kuizenga, Nienke de Vos, Marjolein Wagijo, Elise Kamphuis (red.), *Er gaat niets boven Groningen, behalve Borkum. Een consumentenonderzoek naar de populariteit van Borkum onder Noord-Nederlanders*, 2005.
- EC 140 Evert-Jan Veldkamp, *Het toegevoegde waarde overzicht in het jaarverslag. Een analyse van het maatschappelijk nut*, 2003.
- EC 142 Gertjan Laan, *Investeren in breedband internet. Kosten-baten verkenning van verschillende alternatieven voor de gemeente Eemsmond*, 2004.
- EC 143 Annechien Pronk, *Ondernemerskompas: boekt men winst uit ervaring? Evaluatie van ondersteuning van startende ondernemers met mentoren door de drie Noordelijke Kamers van Koophandel*, 2004.
- EC 144 Niels Roek, *Duurzaam ondernemen integreren in het management-informatiesysteem: de case Gasunie*, 2004.

- EC 145 Kristel Ravenhorst, *Een cadeau met een goed doel. Een onderzoek naar het gebruik van de cadeaubon van de Wereldwinkel*, 2004.
- EC 146 Frank Dijkstra, *Balans in de bestuurlijke informatievoorziening van de Landelijke Vereniging van Wereldwinkels*, 2004.
- EC 147 Marjolein Vijver, *NEWS! Taking it to another level! A research into how the national associations of European World Shops can increase their professionalisation*, 2004.
- EC 148 Christine Olijve, Eveline Smit, Doenja de Vries, *Milieu...??? Ik kom uit een voortreffelijk milieu. Onderzoek naar milieubewustzijn onder de Drentse bevolking*, 2004.
- EC 149 Klaas Kooistra, Rob de Vries, *Geef gas met aardgas. Onderzoek naar de economische haalbaarheid van rijden op aardgas in Noord-Nederland*, 2004.
- EC 150 Pipien Voogd, *Woonwensen van 55-plussers. Een onderzoek naar de woonwensen van 55-plussers in de gemeente Haren*, 2005.
- EC 151 Valentijn Bolhuis, *Friese sterkten in economisch perspectief. Toekomstvisie op de ruimtelijk-economische ontwikkeling van de provincie Friesland*, 2005.
- EC 152 Machiel Adema, *Bedrijventerreinen in Tynaarlo. In hoeverre zijn bedrijven lokaal gebonden?*, 2005.
- EC 153 Drs. Frans J. Sijsma, Drs. Friso de Jong, Prof.dr. Jouke van Dijk, Dr. Jaap de Vlas (RIKZ), Prof.dr. Wim J. Wolff, *Analyse belangrijkste problemen en uitdagingen van de Wadden – Samenvattend eindrapport*, 2005.
- EC 154 Drs. Frans J. Sijsma, Drs. Friso de Jong, Prof.dr. Jouke van Dijk, Dr. Jaap de Vlas (RIKZ), Prof.dr. Wim J. Wolff, *Analyse belangrijkste problemen en uitdagingen van de Wadden – Hoofdrapport*, 2005.
- EC 155 Eise Spijker, Remco Wammes, *In search of the 'Holy Grail' – University-Industry Relationships at the University of Groningen*, 2005.
- EC 156 C.J. Kuijvenhoven, *Unraveling the web. How to improve the International Network of Science Shops*, 2005.
- EC 157 Heleen van der Werk, *Klanttevredenheid bij het Centrum voor de Kunsten a7 – De ontwikkeling van een meetsysteem*, 2005.
- EC 158 Marjolein Roo, *Cultuur: de economische motor?*, 2005.
- EC 160 Harm de Graaf, *VERAF onder de loep. De verwachtingen en de wensen van de doelgroep*, 2005.
- EC 161 Jos Meijerhof, *Finding attractive markets for the educational programs of the Energy Delta Institute (EDI) – Market research in three European regions*, 2005.
- EC 162 H.J.J. van der Kolk, *Wie ontsteekt de CNG-motor? Een onderzoek naar het maatschappelijk draagvlak van milieuvriendelijke mobiliteit op de Wadden*, 2005.
- EC 163 Dirk Minnema, *De arbeidsmarkt op! Een onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van PRO en REC-leerlingen*, 2005.
- EC 164 Arnoud Derk Jan Wolsink, *Building a Transition Game – Corporate Social Responsibility and the airline industry*, 2005.
- EC 165 Marika Stegmeijer, *Finding attractive markets for the educational programs of the Energy Delta Institute (EDI) – Market research in North Africa, the Middle East and South-East Asia*, 2005.
- EC 167 Marian Kroes, *De waardering van luierreclycling. Een casestudy onder consumenten in de stad Utrecht*, 2005.
- EC 168 Gerrit Bremer, *Duurzaam denken bij het waterschap Hunze en Aa's*, 2005.

Werkdocumenten

- WD 2000-1 drs. Frans J. Sijtsma, Prof. dr. P.H. Pellenbarg en drs. K.G. Lugtenborg, *Naar een goed besluit over vier Friese musea*, 2000.
- WD 2000-2 drs. Elise Kamphuis (red.), *Komt EKO van de grond?, De verwerkingscapaciteit van biologische producten in Noord Nederland*, 2000.
- WD 2000-3 dr. D. Strijker, Prof. dr. D.-J.F. Kamann, drs. F.J. Sijtsma, *Bioraffinage in Noord-Nederland*, 2000.
- WD 2001-1 U. Futh, drs. F.J. Sijtsma, *Nieuwe kansen voor de Nijkans. Mogelijkheden voor kuuroord spin-off bij de ontwikkeling van het bedrijfsterrein de Nijkans in Nieuwesches*, 2001.
- WD 2001-2 U. Futh, *Metten van natuurwaarden in Duitsland*, 2001.
- WD 2001-3 H. Tschochohei, *Do people in developing countries have limited access to essential drugs? The pattern of global supply of pharmaceuticals*, 2001.
- WD 2001-4 C. Boersma, *Economic issues of antimalarial diagnostics and therapeutics in sub-Saharan Africa*, 2001.
- WD 2002-1 drs. F.J. Sijtsma, M. Broekhof, Prof. dr. J. van Dijk, drs. G.J. Hoogstra, *IKO en PRIKK: Stimulans voor economische activiteit op het Fries-Groningse platteland? Een evaluerend onderzoek naar de IKO en PRIKK regelingen voor investeringen van het kleinbedrijf*, 2002.
- WD 2002-2 drs. F.J. Sijtsma, drs. P. Hogendoorn, drs. G. J. Hoogstra, drs. C.-J. Pen, prof. dr. P.H. Pellenbarg m.m.v. Sytse Duiverman, *Bijlagenrapport bij Uitgifte van bedrijventerreinen op het Friese platteland*, 2002.
- WD 2002-3 Bauke Visser, *Bedrijventerreinen tussen droom en daad: Symbioses en utility sharing. Samenwerkingsverbanden op bedrijventerreinen vanuit een bedrijfskundig perspectief*, 2002.
- WD 2002-4 Renate Bieleman, Leon Boerboom, Michiel Nijboer, Jacob de Vries, drs. Frans J. Sijtsma (redactie), *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Fryslân, Samenvatting*, 2002.
- WD 2002-5 drs. Frans J. Sijtsma, prof. dr. P.H. Pellenbarg, *Concurrentie-analyse Europark Coevorden*, 2002
- WD 2003-3 drs. Frans J. Sijtsma, *Economische gevolgen van de PKB Waddenzee in de Kop van Noord-Holland. Een beoordeling van het ECORYS-NEI rapport*, 2003.
- WD 2004-1 dr. D. Strijker, *Opmerkingen bij het PPO-rapport 'Glastuinbouw in de gemeente Eemmond'*, 2004.
- WD 2005-1 drs. Frans J. Sijtsma, *Evaluatie van STIPO. Een verkenning van effecten en verbeteringsopties van het Stimuleringsproject voor Innovatie in Plattelandsondernemingen in Noord-Nederland*, 2005.
- WD 2005-2 Hugo de Vries, *De toekomst van het Landelijk Overleg Wetenschapswinkels*, 2005.
- WD 2005-3 Sander Stoter, *CompetitivePositioning in Global Energy Education. The case of the Energy Delta Institute*, 2005.